

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΜΣ Ε' ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ- ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΜΕΤΑΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ευθυμίου Δέσποινα του Μιλτιάδη

Επιβλέπων: Κωνσταντίνος Καραμάνης
Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Πρέβεζα, Ιούνιος 2021

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΜΣ Ε' ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ- ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΜΕΤΑΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ευθυμίου Δέσποινα του Μιλτιάδη

Επιβλέπων: Κωνσταντίνος Καραμάνης
Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Πρέβεζα, Ιούνιος 2021

**THE GREEK LABOR MARKET DURING THE ECONOMIC CRISIS -
IMPACT OF MIGRATION ON THE LABOR MARKET**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Πρέβεζα, 22 Ιουνίου 2021

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής

Κωνσταντίνος Καραμάνης,

Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

2. Μέλος επιτροπής

Αναστασίου Σοφία,

Επίκουρος Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

3. Μέλος επιτροπής

Κόλιας Γεώργιος,

Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

© Ευθυμίου Δέσποινα, 2021.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις διατάξεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Ευθυμίου Δέσποινα

Υπογραφή

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

*Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον σύζυγό μου Βασίλη
και τα παιδιά μου Μαρίνα και Ιωάννη
που με στήριζαν όσο τίποτε άλλο,
αλλά και τους γονείς μου Ευθαλία και Μιλτιάδη
που ήταν οι άνθρωποι που με βοήθησαν να σπουδάσω
και να μπω στον θαυμαστό κόσμο της μόρφωσης!!*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διεθνής κρίση η οποία πρωτοεκδηλώθηκε στις ΗΠΑ το 2007 άγγιξε όλο σχεδόν τον αναπτυγμένο κόσμο με ολοένα αυξανόμενη ένταση και βάθος. Χώρες μπεινοβγαίνουν στην κατάσταση της κρίσης και της ύφεσης, ενώ η διάδοχη φάση της «ανάκαμψης» είναι αδύναμη. Στην Ελλάδα, οι πρώτες εκδηλώσεις της κρίσης συντελούνται στα τέλη του 2008, ενώ η κατάσταση αρχίζει να αλλάζει σοβαρά το 2009, οπότε διαπιστώνονται οι πρώτες συνέπειες μεγάλης κλίμακας. Το 2010 τέθηκε έτσι σε εφαρμογή το πρώτο πρόγραμμα οικονομικής διάσωσης αλλά και οικονομικής προσαρμογής της Ελλάδας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ), το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), με σκοπό την αποφυγή της χρεωκοπίας και τη διόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών. Το πρόγραμμα αυτό αποδείχθηκε, εκ των πραγμάτων, ότι δεν ήταν αρκετό, παρά την αρχική ομαλή πορεία του. Έτσι το 2012 τέθηκε σε εφαρμογή το δεύτερο πρόγραμμα. Και αυτό, εξετράπη της πορείας του στις αρχές του 2015, λίγο πριν την ολοκλήρωσή του. Το τρίτο πρόγραμμα τέθηκε σε εφαρμογή αμέσως μετά πρώτο εξάμηνο του 2015 και ολοκληρώθηκε ομαλά τρία χρόνια μετά το καλοκαίρι του 2018. Οι επιβαλλόμενες αλλαγές στην Ελλάδα από ισχυρούς εθνικούς και διεθνείς οικονομικούς κύκλους οδήγησαν σε πολιτικές χαμηλών δαπανών για την εργασία και όχι μόνο, γεγονός που προκάλεσε αρνητικές επιπτώσεις στην ελληνική αγορά εργασίας. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης είναι εμφανέστατες στη μείωση των ποσοστών απασχόλησης και στην ραγδαία αύξηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της ανεργίας. Ένα από τα πιο βαθιά αποτελέσματα της ελληνικής οικονομικής κρίσης λόγω της εκτίναξης του ποσοστού ανεργίας, ιδιαίτερα των νέων, σε πρωτόγνωρα επίπεδα ήταν η μαζική και ταχεία μετανάστευση χιλιάδων, κυρίως μορφωμένων Ελλήνων. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι η ελληνική οικονομία και κοινωνία βίωσε εκ νέου στην ιστορία της μια σύγχρονη φάση μαζικής μετανάστευσης. Στην Ελλάδα όμως, την περίοδο της κρίσης κυριάρχησαν «δύο πρόσωπα» μετανάστευσης, καθώς εκτός από την φυγή χιλιάδων ελλήνων στο εξωτερικό (Εξερχόμενη μετανάστευση) πραγματοποιήθηκε και η είσοδος χιλιάδων μεταναστών και προσφύγων (Εισερχόμενη μετανάστευση).

Λέξεις-κλειδιά: ΕΡΓΑΣΙΑ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ- ΕΙΣΕΡΧΟΜΕΝΗ/ ΕΞΕΡΧΟΜΕΝΗ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

ABSTRACT

The international crisis, which first manifested itself in the United States in 2007, has affected almost the entire developed world with increasing intensity and depth. Countries are entering a state of crisis and recession, while the successive phase of the "recovery" is weak. In Greece, the first manifestations of the crisis take place at the end of 2008, while the situation begins to change significantly in 2009, when the first large-scale consequences are established. In 2010, the first program of financial rescue and economic adjustment of Greece was implemented by the European Commission (EU), the International Monetary Fund (IMF) and the European Central Bank (ECB), in order to avoid bankruptcy and to correct macroeconomic imbalances. This program proved to be, in fact, not enough, despite its initial smooth running. Thus, in 2012, the second program was implemented. And this, reversed its course in early 2015, shortly before its completion. The third program was implemented immediately after the first half of 2015 and was completed smoothly three years after the summer of 2018. The forced changes in Greece by strong national and international economic circles led to low-cost policies for work and more, which caused negative effects on the Greek labor market. The effects of the economic crisis are most pronounced in the reduction of employment rates and in the rapid increase of flexible forms of employment and unemployment. One of the deepest results of the Greek economic crisis due to the jump in the unemployment rate, especially of young people, to unprecedented levels was the mass and rapid migration of thousands, mainly educated Greeks. It is therefore understood that the Greek economy and society experienced again in its history a modern phase of mass migration. In Greece, however, during the crisis, "two persons" of immigration dominated, as in addition to the flight of thousands of Greeks abroad (Outgoing immigration), thousands of immigrants and refugees entered (Incoming immigration).

Keywords : EMPLOYMENT- ECONOMIC CRISIS- INCOMING / OUTPUT MIGRATION

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	1
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	2
ABSTRACT.....	3
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	4
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	7
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.....	8
ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι</u>	14
1. Η Ελληνική Αγορά Εργασίας κατά την Οικονομική κρίση.....	14
1.1. Η Απασχόληση πριν και κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.....	14
1.1.1. Απασχόληση ανά κλάδο και ανά επάγγελμα.....	19
1.1.2. Ευέλικτες μορφές απασχόλησης.....	22
1.2 Η Ανεργία πριν και κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.....	27
1.2.1 Η Ανεργία στους νέους.....	29
1.2.2 Η Ανεργία ανά εκπαιδευτική κατηγορία.....	31
1.2.3 Ανεργία ανά φύλλο.....	33
1.2.4 Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις.....	35

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ II</u>	37
2. Το Φαινόμενο της Μετανάστευσης.....	37
2.1 Η Εισερχόμενη μετανάστευση - Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών.....	39
2.1.1 Στατιστικά στοιχεία πριν την κρίση.....	41
2.1.2 Η Εισερχόμενη μετανάστευση τα χρόνια της οικονομικής κρίσης.....	43
2.1.2.1 Η μετανάστες την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα.....	43
2.1.2.2 Το Φαινόμενο της Ευρωπαϊκής Μεταναστευτικής- Προσφυγικής κρίσης.....	44
2.2 Η Εξερχόμενη μετανάστευση.....	47
2.2.1 Η Εξερχόμενη μετανάστευση των Ελλήνων κατά την περίοδο της κρίσης (Το φαινόμενο της Διαρροή Εγκεφάλων- braindrain).....	48
2.2.2 Στατιστικά στοιχεία της Διαρροής Εγκεφάλων- braindrain	49
2.2.3 Αιτίες φαινομένου Διαρροής Εγκεφάλων- braindrain	54
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ III</u>	56
3. Οικονομική Ανάλυση και Αποτελέσματα	57
3.1 Απασχόληση ανά Τομέα Παραγωγής και απασχόληση μεταναστών	58
3.1.1 Απασχόληση ανά Τομέα Παραγωγής.....	58
3.1.1.1. Η Απασχόληση στον Πρωτογενή Τομέα.....	60
3.1.1.2 Η Απασχόληση στον Δευτερογενή Τομέα.....	61
3.1.1.3. Η Απασχόληση στον Τριτογενή Τομέα.....	62
3.1.2 Απασχόληση μεταναστών.....	63

3.1.2.1 Απασχόληση μεταναστών εκτός ΕΕ ηλικίας 15-24.....	64
3.1.2.2 Απασχόληση μεταναστών εντός ΕΕ και από Τρίτες Χώρες ηλικίας 25-64.....	64
3.2 Οικονομετρική ανάλυση.....	65
3.2.1 Έλεγχος δεδομένων	65
3.2.2 Αποτελέσματα.....	68
3.2.3 Αποτελέσματα Οικονομετρικής Μελέτης.....	68
3.3 Συμπεράσματα.....	69
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΠΗΓΕΣ.....	 71
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ.....	77

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

<i>Πίνακας 1.2.5 : Ποσοστά ανεργίας ανά εκπαιδευτική κατηγορία 2008-2016</i>	<i>32 σελίδα</i>
--	------------------

2.1.1 ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

<i>Πίνακας 1: Εγκατασταθέντες στην Ελλάδα, κατά το τελευταίο έτος πριν την Απογραφή, με ελληνική υπηκοότητα, κατά ομάδες ηλικιών και λόγο εγκατάστασης</i>	<i>42 σελίδα</i>
--	------------------

<i>Πίνακας 2: Εγκατασταθέντες στην Ελλάδα, κατά το τελευταίο έτος πριν την Απογραφή, με ξένη υπηκοότητα, κατά ομάδες ηλικιών και λόγο εγκατάστασης</i>	<i>42 σελίδα</i>
--	------------------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

<i>Πίνακας 1: Μεταβλητές και παρατηρήσεις Οικονομετρικής Μελέτης</i>	<i>58 σελίδα</i>
--	------------------

<i>Πίνακας 2: Περιγραφικά στατιστικά μεταβλητών Οικονομετρικής Μελέτης</i>	<i>59 σελίδα</i>
--	------------------

ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

<i>Πίνακας 1: Μεταβλητές</i>	<i>65 σελίδα</i>
------------------------------	------------------

<i>Πίνακας 2: Αποτελέσματα ελέγχων</i>	<i>66 σελίδα</i>
--	------------------

<i>Πίνακας 3: Αποτελέσματα εκτίμησης</i>	<i>67 σελίδα</i>
--	------------------

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ/ΕΙΚΟΝΩΝ

<i>Διάγραμμα 1.1 : Ποσοστά απασχόλησης στην Ελλάδα και την ΕΕ</i>	16 σελίδα
<i>Διάγραμμα 1.2 : Ποσοστά απασχόλησης 15-64 στην Ελλάδα ανδρών-γυναικών</i>	17 σελίδα
<i>Διάγραμμα 1.3 : Ρυθμός απασχόλησης και ανεργίας 2008-2019</i>	19 σελίδα
<i>Διάγραμμα 1.4 : Απασχολούμενοι κατά κλάδο</i>	20 σελίδα
<i>Διάγραμμα 1.5 : Απασχολούμενοι κατά επάγγελμα</i>	21 σελίδα
<i>Διάγραμμα 1.6 : Μερική απασχόληση κατά επάγγελμα</i>	24 σελίδα
<i>Διάγραμμα 1.7 : Προσωρινή απασχόληση κατά επάγγελμα</i>	25 σελίδα
<i>Διάγραμμα 1.2.1: Μέσο ετήσιο ποσοστό ανεργίας</i>	28 σελίδα
<i>Γράφημα 1.2.2 : Πληθυσμός σε νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο</i>	29 σελίδα
<i>Γράφημα 1.2.3 : Ηλικιακή κατανομή ανέργων σε χιλιάδες 2008-2016</i>	30 σελίδα
<i>Γράφημα 1.2.4 : Ηλικιακή κατανομή ανέργων σε χιλιάδες 2008-2016</i>	31 σελίδα
<i>Διάγραμμα 1.2.6 : Ποσοστά ανεργίας ανά εκπαιδευτική κατηγορία 2017-2019</i>	32 σελίδα
<i>Γράφημα 1.2.7 : Ποσοστά ανεργίας γυναικών</i>	34 σελίδα
<i>Γράφημα 1.2.8 : Ποσοστά ανεργίας ανδρών</i>	34 σελίδα
<i>Γράφημα 1. Εισερχόμενοι –Εξερχόμενοι μετανάστες, 1991 –2018</i>	39 σελίδα
<i>Διάγραμμα 2: Εξερχόμενοι μετανάστες ανά χώρα Προέλευσης (2013)</i>	50 σελίδα
<i>Διάγραμμα 3: Εξερχόμενοι μετανάστες ανά χώρα Προέλευσης, νέοι σε ηλικία (2013)</i>	51 σελίδα

<i>Διάγραμμα 4: Μετανάστευση Ευρωπαίων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2010-2013)</i>	52 σελίδα
<i>Διάγραμμα 5: Μετανάστευση Ευρωπαίων γυναικών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2010-2013)</i>	53 σελίδα
<i>Γράφημα 3.1.1. Μετανάστευση στην Ελλάδα 2008-2018</i>	56 σελίδα
<i>Γράφημα 3.1.1.1. Η Απασχόληση στον Πρωτογενή Τομέα</i>	60 σελίδα
<i>Γράφημα 3.1.1.2 Η Απασχόληση στον Δευτερογενή Τομέα</i>	61 σελίδα
<i>Γράφημα 3.1.1.3. Η Απασχόληση στον Τριτογενή Τομέα</i>	62 σελίδα
<i>Γράφημα 3.1.2.1. Απασχόληση μεταναστών ηλικίας 15-24</i>	64 σελίδα
<i>Γράφημα 3.1.2.2 Απασχόληση μεταναστών εντός και εκτός ΕΕ ηλικίας 25-64</i>	65 σελίδα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΣΔΟ	Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας
ΤΕΙ	Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Ηπείρου
Δ.Ν.Τ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο/International Monetary Fund
Ε.Κ.Τ	Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα/European Central Bank
Α.Ε.Π	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν/Gross Domestic Product
ΕΛΣΤΑΤ	Ελληνική Στατιστική Αρχή/Hellenic Statistical Authority
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή
FRONTEX	Ευρωπαϊκή Αστυνομία
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ο.Ο.ΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
Γ.Σ.Ε.Ε.	Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας
Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε:	Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ- ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Το 2007 πρωτοεκδηλώθηκε στις ΗΠΑ, η διεθνής κρίση με τη ως γνωστή φούσκα των ακινήτων. Πολύ γρήγορα, το 2008, εξελίχθηκε σε τραπεζική κρίση και άρχισε όπως ήταν αναμενόμενο να εξαπλώνεται και εκτός των ΗΠΑ. Από το 2009 και μετά, άγγιξε όλο σχεδόν τον αναπτυγμένο κόσμο με ολοένα αυξανόμενη ένταση και βάθος. Πολλές χώρες περιήλθαν σε κατάσταση οικονομικής κρίσης και ύφεσης, ενώ η πολυαναμενόμενη φάση της ανάκαμψης φαίνεται ως αδύνατη. Επιχειρήσεις σε όλο τον κόσμο κλείνουν, η ανεργία απογειώνεται, κλάδοι παραγωγής απαξιώνονται και οι εργασιακές σχέσεις αποδυναμώνονται. Μέσα σε αυτή την παγκόσμια αναταραχή προκαλούνται αναταράξεις στην καθημερινή ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλον τον κόσμο και επηρεάζονται ακόμη και νοοτροπίες και τρόποι σκέψης. Η κρίση επηρέασε όλες τις οικονομίες των χωρών ανεξάρτητα από το μέγεθος και την δύναμή τους, σε διαφορετικά επίπεδα και αναλογίες. Παρά τις σημαντικές διαφορές όμως, τα στοιχεία αποκαλύπτουν ότι είναι εξίσου δύσκολη η πραγματικότητα που αντιμετώπισαν οι εργαζόμενοι και οι πολίτες όλων των χωρών. (Kollintzas et al., 2012) Η οικονομική κρίση βρίσκει την ελληνική οικονομία στις αρχές του 2008 σε μια φάση οικονομικών αναδιαρθρώσεων, οι οποίες είχαν ξεκινήσει νωρίτερα, από το 2002, όταν η Ελλάδα έκανε εκτεταμένες οικονομικές μεταρρυθμίσεις στην προσπάθειά της να ενταχθεί στην Ευρωζώνη. Η απομάκρυνσή της από το νόμισμα της δραχμής και η είσοδός της στην Ευρωζώνη διευκόλυνε την Ελλάδα να δανειστεί κάτι το οποίο έκανε. (GREECE IN THE ECONOMIC GLOBAL CRISIS- Lisa Zanotti).

Ο δανεισμός χρηματοδότησε τεράστιες πρωτοβουλίες όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας το 2004, με αποτέλεσμα οι δημόσιες δαπάνες να αυξηθούν. Όταν το χρέος έφτασε στο σημείο όπου η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να εξοφλήσει τα δάνειά της, αναγκάστηκαν να ζητήσουν βοήθεια από το ΔΝΤ και τους ευρωπαίους εταίρους με τη μορφή τεράστιων δανείων. Η απότομη επιδείνωση του δημοσιονομικού και μακροοικονομικού περιβάλλοντος το 2008 και το 2009, η υποβάθμιση της πιστοληπτικής αξιολόγησης της χώρας αλλά και η εκτόξευση των αποδόσεων των ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου, είχαν ως αποτέλεσμα να αποκλειστούν το Ελληνικό Δημόσιο και οι ελληνικές τράπεζες από τις διεθνείς αγορές κεφαλαίων και χρήματος. Έντονες ήταν και οι πιέσεις που δέχτηκε ο Ελληνικός Τραπεζικός

τομέας με την εκροή καταθέσεων, την μείωση των τιμών των εξασφαλίσεων των δανείων και τις ασφυκτικές συνθήκες ρευστότητας. Το 2010 τέθηκε έτσι σε εφαρμογή το πρώτο πρόγραμμα οικονομικής διάσωσης αλλά και οικονομικής προσαρμογής της Ελλάδας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ), το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), με σκοπό την αποφυγή της χρεωκοπίας και τη διόρθωση των μακροοικονομικών αποκλίσεων. Μερικά από τα μέτρα που διαπραγματεύτηκε η ελληνική κυβέρνηση με το ΔΝΤ και την Κεντρική Τράπεζα ήταν το πάγωμα των μισθών και των συντάξεων για 5 χρόνια, ο χρόνος εργασίας για το δικαίωμα συνταξιοδότησης να αυξηθεί από 37 σε 40 έτη το 2015, το κράτος να μειώσει τις δαπάνες για την εκπαίδευση και την υγεία κατά 1,5 δισ. ευρώ. Αυτά ήταν μέτρα που σύμφωνα με μελετητές θα οδηγούσαν την Ελλάδα στην ύφεση και στην φτώχεια. (Marcos Costa Lima, Revista Conjuntura Austral 2010). Το πρόγραμμα αυτό αποδείχθηκε, εκ των πραγμάτων, ότι δεν ήταν αρκετό, παρά την αρχική ομαλή πορεία του. Έτσι το 2012 τέθηκε σε εφαρμογή το δεύτερο πρόγραμμα. Και αυτό, παρά την επικαιροποίησή του μετά τις εκλογές του 2012 και την ομαλή εφαρμογή του μέχρι το τέλος του 2014, εξετράπη της πορείας του στις αρχές του 2015, λίγο πριν την ολοκλήρωσή του. Το τρίτο πρόγραμμα τέθηκε σε εφαρμογή αμέσως μετά πρώτο εξάμηνο του 2015 και ολοκληρώθηκε ομαλά τρία χρόνια μετά, το καλοκαίρι του 2018. Τα τρία προγράμματα παρείχαν, παράλληλα με τα μέτρα προσαρμογής της οικονομίας και του χρηματοπιστωτικού συστήματος και εκταμιεύσεις δόσεων από δάνεια που συνομολογήθηκαν με τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ και το ΔΝΤ. Οι εκταμιεύσεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν για την αναχρηματοδότηση του δημόσιου χρέους, για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών και για την κάλυψη των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού, όσο η Ελλάδα δεν είχε πρόσβαση στις αγορές κεφαλαίων και χρήματος. (Tryphon Kollintzas, Dimitris Papageorgiou, Vangelis Vassilatos- 2012). Οι δυσμενείς αυτές επιβαλλόμενες αλλαγές στην Ελλάδα από τους ισχυρούς εθνικούς και διεθνείς οικονομικούς κύκλους οδήγησαν αναπόφευκτα σε πολιτικές χαμηλών δαπανών για την εργασία και όχι μόνο, γεγονός που προκάλεσε αρνητικές επιπτώσεις στην ελληνική αγορά εργασίας. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης είναι εμφανέστατες στη μείωση των ποσοστών απασχόλησης και στην ραγδαία αύξηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της ανεργίας. Η οικονομική κρίση και η πολιτική που ακολούθησε την υπογραφή των μνημονίων συνεργασίας, επέτεινε το πρόβλημα της ανεργίας και ιδιαίτερα της μακροχρόνιας ανεργίας στην ελληνική οικονομία. Η οικονομική κρίση, η οποία είχε σημαντικό αντίκτυπο στις προηγμένες οικονομίες όλων των χωρών φαίνεται πως

συνδέεται με την άγνοια του χρέους, την χρηματοδότηση και τον κρατικό παρεμβατισμό (Tryphon Kollintzas, Dimitris Papageorgiou, Vangelis Vassilatos - 2012). Σημαντικές ήταν και οι επιπτώσεις που οδήγησαν στην επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης ενός σημαντικού τμήματος του πληθυσμού της χώρας. Ένα από τα πιο βαθιά αποτελέσματα της ελληνικής οικονομικής κρίσης, λόγω της εκτίναξης του ποσοστού ανεργίας, ιδιαίτερα των νέων, σε πρωτόγνωρα επίπεδα ήταν η μαζική και ταχεία μετανάστευση χιλιάδων, κυρίως μορφωμένων Ελλήνων. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι η ελληνική οικονομία και κοινωνία βίωσε εκ νέου στην ιστορία της μια σύγχρονη φάση μαζικής μετανάστευσης. Στην Ελλάδα όμως, την περίοδο της κρίσης κυριάρχησαν «δύο πρόσωπα» μετανάστευσης, καθώς εκτός από την φυγή χιλιάδων ελλήνων στο εξωτερικό (Εξερχόμενη μετανάστευση) πραγματοποιήθηκε και η είσοδος χιλιάδων μεταναστών και προσφύγων (Εισερχόμενη μετανάστευση).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

1. Η Ελληνική Αγορά Εργασίας κατά την Οικονομική κρίση

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια παρουσίασης της κατάστασης της ελληνικής αγοράς εργασίας την περίοδο της κρίσης 2008-2018 αξιοποιώντας στατιστικά δεδομένα από διάφορες πηγές. Στην διεθνή βιβλιογραφία αναγνωρίζεται ότι η εξέλιξη των ποσοστών απασχόλησης και συμμετοχής στην αγορά εργασίας εξαρτάται από τον οικονομικό κύκλο, καθώς και την ένταση της ύφεσης¹. Η παρούσα διεθνής κρίση φαίνεται πως επηρέασε την αγορά εργασίας και τους συμμετέχοντες σε αυτήν κατά διαφορετικό τρόπο σε σχέση με προηγούμενες υφέσεις. Η κατάσταση σε μια εθνική αγορά εργασίας δεν είναι εύκολα αντιληπτή με την παροχή μιας απλής πληροφόρησης μεγεθών της αγοράς εργασίας. Είναι χρήσιμη η παράθεση και ο σχολιασμός διαχρονικών δεδομένων που αφορούν τα μεγέθη της συγκεκριμένης αγοράς εργασίας, ώστε να είναι εμφανείς οι διακυμάνσεις που τυχόν παρατηρούνται. Στην συνέχεια θα γίνει μια παράθεση των μεγεθών της αγοράς εργασίας όπως το ποσοστό απασχόλησης, το ποσοστό ανεργίας πριν την οικονομική κρίση αλλά και πως αυτά διαμορφώθηκαν την περίοδο της κρίσης στους διάφορους τομείς δραστηριότητας και επαγγελμάτων, σε κάθε φύλλο και ηλικιακή ομάδα. Τα μεγέθη θα απεικονιστούν διαγραμματικά ώστε παρατηρώντας τις διακυμάνσεις των μεγεθών να αντιληφθούμε πόσο επηρεάστηκε η αγορά εργασία με την οικονομική κρίση, ποια χρονική στιγμή και ποιους τομείς επηρέασε παραπάνω και πως αυτά τελικά διαμορφώθηκαν έως το 2018 που αποτελεί τον πυλώνα εξόδου της Ελλάδας από την οικονομική κρίση.

1.1 Η Απασχόληση πριν και κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Ως ποσοστό απασχόλησης ορίζεται ο συνολικός αριθμός εργαζομένων που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 15+ ως ποσοστό του πληθυσμού στην ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών. Το ποσοστό απασχόλησης επηρεάζεται τόσο από χαρακτηριστικά της οικονομίας και της αγοράς

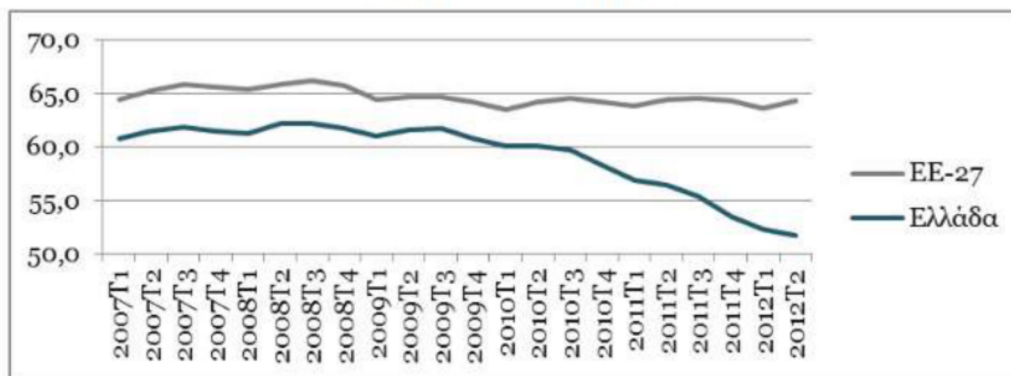
¹ Πηγή: *Christopher J. Erceg, Dale W. Henderson, Andrew T. Levi - Optimal monetary policy with staggered wage and price contracts- 1999*

εργασίας (π.χ. ύπαρξη κενών θέσεων, μισθοί, εργασιακές συνθήκες κ.λπ.), όσο και από ατομικά χαρακτηριστικά (φύλο, ηλικία, εκπαίδευση, εθνικότητα κ.λπ.). Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό μέγεθος, καθώς δείχνει τη δυναμική και τις προοπτικές δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας στην οικονομία. Στην Ελλάδα, η κρίση χρέους και οι σημαντικές διαρθρωτικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας επηρέασαν την προσφορά και τη ζήτηση της εργασίας. Η Ελλάδα χαρακτηριζόταν πάντα από τα χαμηλότερα του μέσου ευρωπαϊκού όρου ποσοστά απασχόλησης για το σύνολο του πληθυσμού της. Η εξέλιξη των ποσοστών απασχόλησης στην ελληνική αγορά εργασίας εξαρτώνται από τη φάση του οικονομικού κύκλου που βρίσκεται η οικονομία. Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο αύξησης του προϊόντος, όπως χαρακτηρίζεται κατά την περίοδο πριν την έναρξη της κρίσης, το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε και το ποσοστό απασχόλησης αυξήθηκε. Για αυτό τον λόγο παρατηρούμε ότι τα ποσοστά απασχόλησης ακολουθούσαν ανοδική πορεία μέχρι και το 2008 και έκτοτε σημειώνουν μεγάλη κάμψη, ειδικά μεταξύ 2010 και 2011. (Michael Mitsopoulos and Theodore Pelagidis). Σύμφωνα με στοιχεία της EUROSTAT² η καθοδική πορεία των ποσοστών απασχόλησης έφτασαν το β' τρίμηνο του έτους 2012 το ποσοστό 51,7%. Πριν την κρίση η διαφορά των συνολικών ποσοστών απασχόλησης μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ελλάδος ήταν περίπου 4 ποσοστιαίες μονάδες και έκτοτε διευρύνεται φτάνοντας το β' τρίμηνο του 2012 στις 12,6 ποσοστιαίες μονάδες διαφορά από τον κοινοτικό μέσο όρο. Στο Διάγραμμα 1.1 παρουσιάζονται τα ποσοστά απασχόλησης στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση με βάση τα τριμηνιαία στοιχεία την περίοδο πριν και στα 2 πρώτα χρόνια της κρίσης. Οι εντονότερες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην απασχόληση φαίνονται, καθώς ο ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης διατηρείται περίπου σταθερός, ενώ για την Ελλάδα σημειώνει ραγδαία και απότομη μείωση ειδικά μετά το 2010. Από το τρίτο τρίμηνο του 2012 αποκλιμακώνεται η μείωση της απασχόλησης στην Ελλάδα, εξακολουθεί όμως να λαμβάνει αρνητικές τιμές. Η Ελλάδα διακρίνεται για τις χειρότερες επιδόσεις στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της απασχόλησης την εξεταζόμενη περίοδο.

² Πηγή άντλησης στοιχείων από EUROSTAT τον Απρίλιο του 2021
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/overview>

Διάγραμμα 1.1 : Ποσοστά απασχόλησης στην Ελλάδα και την ΕΕ

Ποσοστά απασχόλησης 15-64 ετών στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, α' τρίμηνο 2007 – β' τρίμηνο 2012

Πηγή: Eurostat <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>

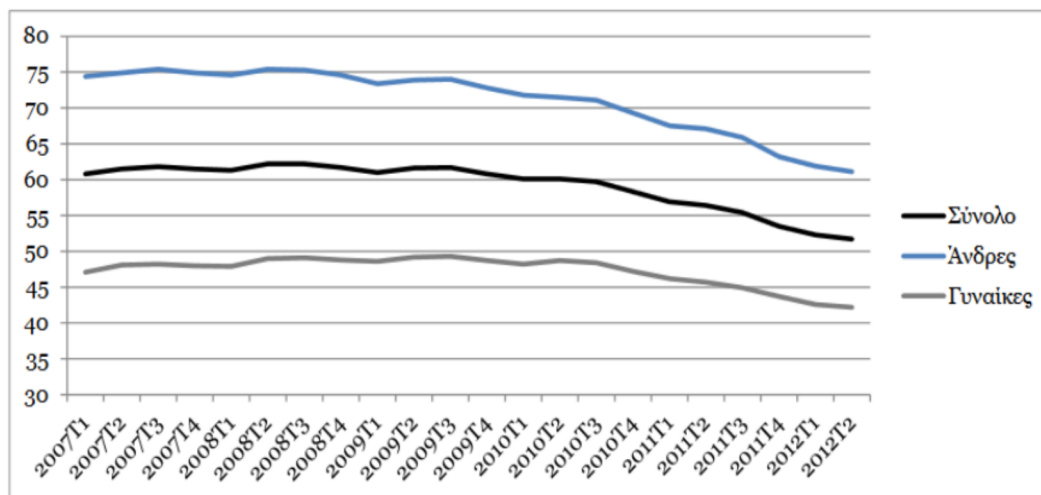
- Απασχόληση γυναικών

Στην Ελλάδα τα ποσοστά απασχόλησης των ανδρών ήταν γενικά υψηλότερα των αντίστοιχων ποσοστών για τις γυναίκες ενώ και ως χώρα η Ελλάδα χαρακτηριζόταν πάντα από χαμηλότερα του μέσου ευρωπαϊκού όρου ποσοστά απασχόλησης για τις γυναίκες. Το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών που είναι σε ηλικία εργασίας και ήθελαν να εργαστούν είχε αυξηθεί σημαντικά μεταξύ 1983 και 2002 (από 39,2% σε 50,2%) ενώ έξι στις δέκα απασχολούμενες γυναίκες εργάζονταν στους τομείς της λιανικής, της εκπαίδευσης, της υγείας και στην δημόσια διοίκηση, εκεί όπου τα επίπεδα μισθών ήταν ικανοποιητικά, σε αντίθεση με περιπτώσεις του ιδιωτικού τομέα, και δίδονται όλες οι παροχές π.χ παιδιών κτλ. Ένα άλλο σημαντικό ποσοστό, περίπου 20,5%, των γυναικών εργάζονταν σε ξενοδοχεία και εστιατόρια (Chletsos 2003; Kritikidis, 2011)³. Σε περιόδους μεγάλης ύφεσης, όπως είναι η περίοδος μετά το 2008, το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξάνεται οριακά, επειδή οι δεύτεροι εργαζόμενοι στην οικογένεια, όπως οι νέοι και οι γυναίκες, εισέρχονται στην αγορά εργασίας για να στηρίξουν το οικογενειακό εισόδημα το οποίο μειώνεται είτε λόγω απώλειας των θέσεων εργασίας, είτε εξαιτίας του περιορισμού των ωρών απασχόλησης. (Yiorgos Ioannidis

³ Πηγή: **DIONYSIOS GOUVIAS and ELEFTHERIOS MICHAEL** - *Female Unemployment in Greece, in times of crisis - The case of Rhodes and the subsidised placement schemes for unemployed women.*

2013). Αυτό φαίνεται και από τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ. Το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας αυξάνεται την περίοδο μεταξύ του α' τριμήνου του 2008 και του α' τριμήνου του 2013 κατά περίπου 3,5 εκατ. μονάδες, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών μειώνεται κατά περίπου 1,8 εκατ. μονάδες (Διάγραμμα 1.2). Όπως προκύπτει και από σχετικές μελέτες η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να αυξήσει το εργατικό δυναμικό με την συμμετοχή των γυναικών, παντρεμένων με παιδιά, οι οποίες παρέμειναν σπίτι ώστε να φροντίσουν τα παιδιά τους. Οι εν λόγω γυναίκες ήταν διατεθειμένες να εργασθούν εάν τους προσφέρονταν οι απαραίτητες παροχές για την ανατροφή των παιδιών τους. Για να επιτευχθεί αυτό θα έπρεπε το κράτος να αυξήσει τις παροχές όπως τη δημιουργία κέντρων παιδικής μέριμνας, την επιδότηση εξόδων φροντίδας παιδιών κατ'οίκον ή να προσφέρουν κίνητρα μέσω φορολογικών εκπτώσεων. Καθώς όλα αυτά συνιστούν κόστος το οποίο εν μέσω της οικονομικής κρίσης ήταν απαγορευτικό, δεν πραγματοποιήθηκαν, έτσι μέρος του γυναικείου εργατικού δυναμικού ενώ θα μπορούσε να ενισχύσει την απασχόληση παρέμεινε να φροντίζει τα παιδιά τους (J.J. Daouli, M. Demoussis, N. Giannakopoulos, 2006).

Διάγραμμα 1.2: Ποσοστά απασχόλησης 15-64 στην Ελλάδα ανδρών-γυναικών

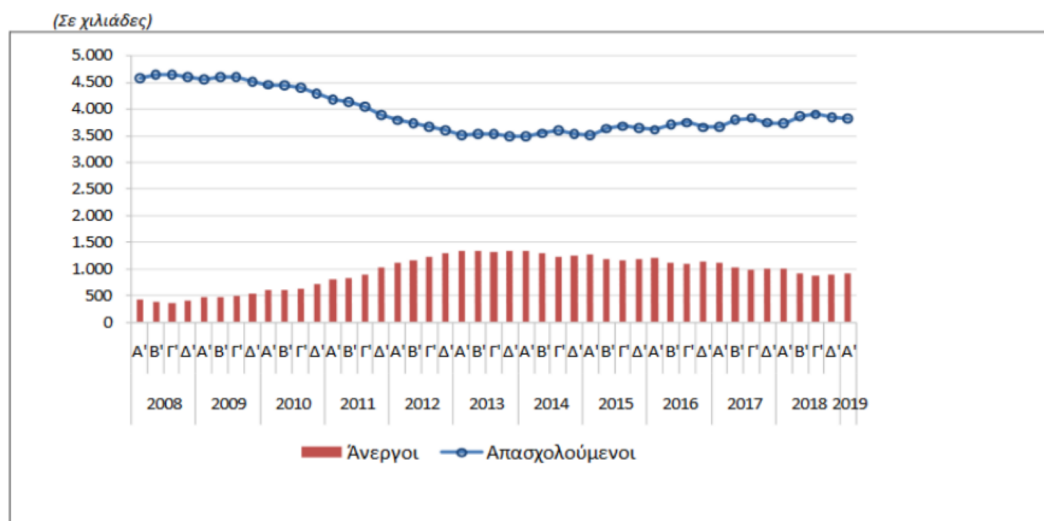
Πηγή: Eurostat <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>

- **Απασχόληση των νέων**

Όσο αφορά την απασχόληση των νέων, η κρίση της απασχόλησης ώθησε προς στην αναζήτηση εργασίας άτομα νεαρότερης ηλικίας, τα οποία κατά το παρελθόν δεν θα αναζητούσαν εργασία, αλλά το έκαναν υπό τις τρέχουσες συνθήκες προκειμένου να συμπληρώσουν το οικογενειακό εισόδημα. Την περίοδο της οικονομικής κρίσης είναι σημαντική η ενίσχυση της απασχόλησης από τους εισερχόμενους ηλικίας 15-19 ετών. Η εξέλιξη αυτή αξιολογείται αρνητικά από κάποιες μελέτες δεδομένου ότι σχετίζεται με την παρατήρηση ότι η είσοδος στην αγορά εργασίας από άτομα με πολύ νεαρή ηλικία συνδέεται με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο αυτών. (Yiorgos Ioannidis). Όσο αφορά την αυτοαπασχόληση των νέων σχετική Έκθεση του Eurofound (2015) διαπίστωσε ότι οι νέοι ενδιαφέρονται και μάλιστα είναι ενθουσιώδεις στο ενδεχόμενο να γίνουν επιχειρηματίες, με σχεδόν τους μισούς να δηλώνουν ότι η αυτοαπασχόληση θα ήταν μια επιθυμητή επιλογή σταδιοδρομίας. Δυστυχώς όμως είναι πολύ μικρό το μερίδιο των νέων που θεωρούν εφικτή αυτήν την επιλογή. Σε γενικές γραμμές, η Ευρώπη, και ακόμα περισσότερο η Ελλάδα, τείνει έχει το λιγότερο ευνοϊκό και φιλικό περιβάλλον για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και της αυτοαπασχόλησης για τους νέους. Τα κύρια εμπόδια που αναφέρθηκαν αφορούσαν την πρόσβαση στην χρηματοδότηση και οι διοικητικές διαδικασίες για την ανάπτυξη μικρών επιχειρήσεων. (Employment Policy Department- Working Paper No.198- 2015).

Μετά το 2012 η απασχόληση συνεχίζει να αυξάνεται με πολύ αργό ρυθμό για να μπορέσει να καλύψει σύντομα το έλλειμμα θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκε από την κρίση. Το εργασιακό μείγμα έχει μετατοπιστεί προς τη μερική απασχόληση και έχει απομακρυνθεί από θέσεις εργασίας στο μεταποιητικό και τον κατασκευαστικό τομέα, γεγονός που μπορεί να δημιουργήσει δυσκολίες σε μερικούς άνεργους να βρουν θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης. Κατά συνέπεια, η απασχόληση σταθεροποιείται και παρουσιάζει έως και το 2018 μικρές ανοδικές διακυμάνσεις οι οποίες οφείλονται κατά κύριο λόγο στην μερική και προσωρινή απασχόληση. (Διάγραμμα 1.3)

Διάγραμμα 1.3 : Ρυθμός απασχόλησης και ανεργίας 2008-2019 (ΕΛΣΤΑΤ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 <https://www.statistics.gr/>

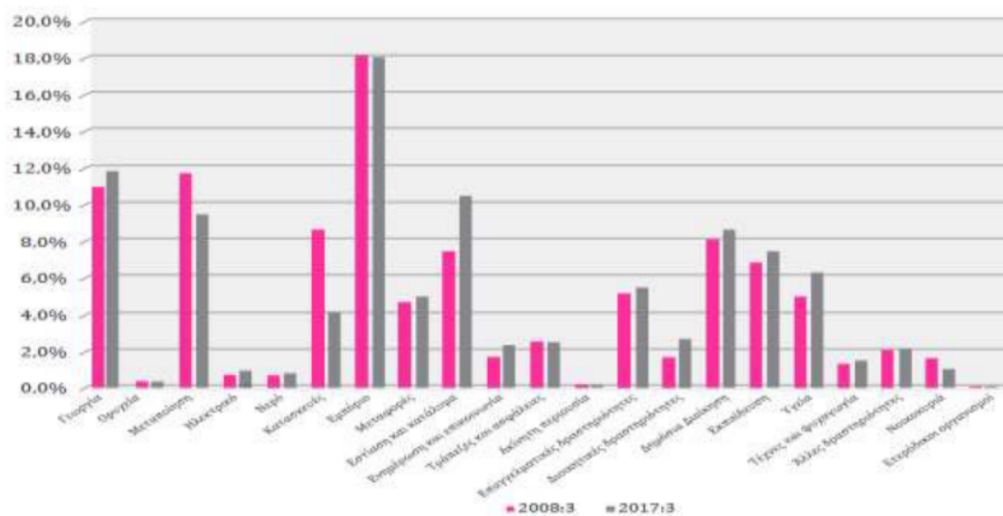
1.1.1. Απασχόληση ανά κλάδο και ανά επάγγελμα

Πολύ σημαντικές κατά την διάρκεια την οικονομικής κρίσης ήταν και οι μεταβολές στην απασχόληση κατά κλάδο και κατά επάγγελμα. Κατά την περίοδο 2008-2018 μια σειρά κλάδων, που παραδοσιακά απασχολούσαν μεγάλο τμήμα του εργατικού δυναμικού, έχουν μειωθεί, ενώ άλλοι κλάδοι εμφανίζονται ανερχόμενοι. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ⁴, οι μεγαλύτερες απώλειες εμφανίζονται στον κλάδο των κατασκευών, του οποίου η συμμετοχή στο σύνολο της απασχόλησης περιορίζεται από 8,6% σε 4,1%, δηλαδή στο μισό. Αντίστοιχα, σοβαρή υποχώρηση αντιμετωπίζει και ο κλάδος της μεταποίησης, με τη συμμετοχή του στο σύνολο της απασχόλησης να υποχωρεί από 11,8% σε 9,5%. Παρατηρούμε λοιπόν ότι η κρίση της απασχόλησης έπληξε κυρίως τον μεταποιητικό τομέα της ελληνικής οικονομίας αποδυναμώνοντάς τον ακόμα περισσότερο. Στον αντίποδα βρίσκουμε τις εξελίξεις στον κλάδο παροχής εστίασης και καταλύματος, οι οποίες είναι κυρίως τουριστικές, όπου εμφανίζεται μια αύξηση της συμμετοχής στο σύνολο της απασχόλησης από 7,5% σε 10,4%, αλλά και στον κλάδο της υγείας με μια αύξηση από 5% σε 6,2%. (Διάγραμμα 1.4.) Όσο

⁴ Πηγή ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021

αφορά τα μεγέθη των επιχειρήσεων και οι μεταβολές στην απασχόλησή τους διαπιστώνουμε από σχετικές μελέτες ότι στις μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, όπου οι εργασιακές σχέσεις είναι περισσότερο απρόσωπες, η απόφαση για απόλυση είναι πιο εύκολη αλλά ταυτοχρόνως εξαιτίας του μικρού μεγέθους τους, αυτές οι επιχειρήσεις δεν έχουν αναπτύξει μεθόδους οργάνωσης που θα τους επέτρεπε την διατήρηση του όγκου της απασχόλησης μέσω ανάλογων αλλαγών. Στις μεγαλύτερου μεγέθους επιχειρήσεις παρατηρείται μια τάση ενίσχυσης της απασχόλησης (Yiorgos Ioannidis). Οι τάσεις αυτές γίνονται εμφανείς και κατά την εξέταση των στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ⁵ της απασχόλησης κατά επάγγελμα. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι σημαντικές μειώσεις εμφανίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες επαγγελματιών, στα διευθυντικά στελέχη και στους ειδικευμένους τεχνίτες, με τους πρώτους να υποχωρούν από 10,4% του συνόλου των απασχολούμενων το γ' τρίμηνο του 2008 σε 2,5% το γ' τρίμηνο του 2017 και τους δεύτερους να περιορίζονται από 14,1% σε 9,4% την αντίστοιχη περίοδο.

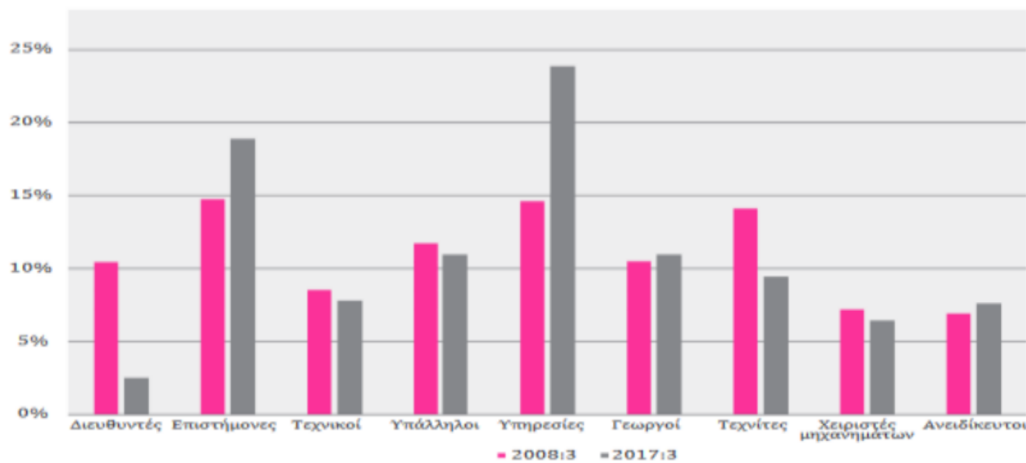
Διάγραμμα 1.4 : Απασχολούμενοι κατά κλάδο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

⁵ Πηγή ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021

Διάγραμμα 1.5 : Απασχολούμενοι κατά επάγγελμα

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 <https://www.statistics.gr/>

Η σημαντική μείωση στα διευθυντικά στελέχη είναι αποτέλεσμα αφενός του περιορισμού και τις αναδιοργάνωσης των διοικητικών δραστηριοτήτων και αφετέρου, του γεγονότος ότι μια σειρά από αυτοαπασχολούμενοι οι οποίοι απασχολούν μικρό αριθμό προσωπικού, όπως είναι οι ιδιοκτήτες μικρών εμπορικών καταστημάτων, καταγράφονταν σε αυτή την κατηγορία. Επίσης η μείωση των εξειδικευμένων τεχνιτών είναι αποτέλεσμα της συρρίκνωσης του κλάδου των κατασκευών, καθώς αυτός είναι ο κύριος κλάδος απασχόλησης της πλειονότητας των εξειδικευμένων τεχνιτών της ελληνικής οικονομίας. Με άλλα λόγια, παρατηρούμε ότι οι ομάδες επαγγελματιών που επλήγησαν περισσότερο από την κρίση είναι αυτές των αυτοαπασχολούμενων με μικρό αριθμό προσωπικού και των εξειδικευμένων τεχνιτών, δηλαδή δύο από τις παραδοσιακές ελληνικές κατηγορίες επαγγελματιών. Μελέτη (Greek crisis and the quality of jobs in IT sector - Georgia Petraki) στους επαγγελματίες πληροφορικής διαπιστώνει την δραστική μείωση της απασχόλησής τους τόσο στο δημόσιο αλλά και στον ιδιωτικό τομέα, καθώς αντιμετώπισαν διαρκή απειλή για την απόλυσή τους και επίσης στον δημόσιο τομέα αυξήθηκε η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας χωρίς την παράλληλη αύξηση των αμοιβών τους, ενώ στον ιδιωτικό τομέα οι υπερωρίες δεν αμείφθηκαν. Αντίθετα, τα επαγγέλματα που σχετίζονται με υπηρεσίες εμφάνισαν σημαντική αύξηση από 14,6% του συνόλου σε 23,9%. Επίσης σημαντική αύξηση εμφάνισαν και τα επαγγέλματα που

σχετίζονται με επιστημονικές δραστηριότητες, καθώς η συμμετοχή τους στο σύνολο αυξήθηκε από 14,8% σε 18,9%. (Διάγραμμα 1.5).

Όσο αφορά την απασχόληση στις επιχειρήσεις ανάλογα με το μέγεθός τους, ενδιαφέρον παρουσιάζει μελέτη (Η κρυφή ανεργία στην Ελλάδα - Hidden Unemployment in Greece Yiorgos Ioannidis) σύμφωνα με την οποία η μείωση της απασχόλησης προκάλεσε μια τάση πώλωσης των επιχειρήσεων η οποία οδήγησε σε μια τάση ενίσχυσης της απασχόλησης στις μεγαλύτερου μεγέθους επιχειρήσεις. Το 2008 σε κάθε εργοδότη του αντιστοιχούσαν 8,5 μισθωτοί ή 9 μισθωτοί και βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση, η αναλογία αυτή το 2013 είχε αυξηθεί σε 10,1 και 10,5 αντίστοιχα. Η ικανότητα ενός κλάδου όπως π.χ. ο κλάδος της βιομηχανίας να δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας την περίοδο της κρίσης δεν σημαίνει ότι αυξήθηκε και η συνολική απασχόληση. Η δημιουργία νέων θέσεων σε έναν κλάδο μπορεί να συνοδεύεται με μείωση θέσεων εργασίας σε κάποιον άλλο κλάδο. Όπως επίσης και η εμφάνιση νέων προϊόντων στην αγορά μπορεί να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας. (Μελέτη INE- Ευστρατόγλου- Κύρου- Μαρσέλλου- 2011).

1.1.2 Ευέλικτες μορφές απασχόλησης

Οι θεσμικές αλλαγές στην ελληνική αγορά εργασίας και η μείωση των δημοσίων δαπανών επιδείνωσε ένα ήδη κακό οικονομικό κλίμα και οδήγησε σε μεγαλύτερη ύφεση. Ως αποτέλεσμα πολλές επιχειρήσεις έκλεισαν ή προχώρησαν σε απολύσεις με αποτέλεσμα η ανεργία να αυξηθεί. Έτσι οι λεγόμενες άτυπες μορφές εργασίας αυξήθηκαν δυσανάλογα. Παρόλο που αυτή η τάση ήταν ήδη εμφανής πριν από την κρίση, οι εξελίξεις στα χρόνια της κρίσης επιτάχυναν τη διαδικασία αλλαγής και οδήγησαν σε απότομη αύξηση των άτυπων μορφών εργασίας οι οποίες μέχρι τότε δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένες. (Stella Zambarloukou 2011). Η εφαρμογή του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ από 1/3/2013 καθιστά πλέον δυνατή τη συστηματική καταγραφή των ροών απασχόλησης, καθώς και την αποτύπωση της πραγματικής εικόνας των εργασιακών σχέσεων και των χαρακτηριστικών τους σε επίπεδο ατομικών συμβάσεων εργασίας. Σύμφωνα με τις Εκθέσεις του συστήματος ΕΡΓΑΝΗ του ΣΕΠΕ του Υπουργείου Εργασίας που αφορούν τις ροές της μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα, προκύπτει καθαρά ότι κατά τα τελευταία έτη υπερισχύει και γενικεύεται η τάση για προσλήψεις με ευέλικτες μορφές εργασίας, κυρίως με ατομικές συμβάσεις μερικής απασχόλησης ή εκ περιτροπής εργασίας (INE ΓΣΕΕ). Η ραγδαία αύξηση των ευέλικτων

μορφών απασχόλησης και της ανεργίας θα μπορούσε να θεωρηθεί η πιο σημαντική εξέλιξη όσον αφορά τη δομή της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας στη διάρκεια της κρίσης (Karamanis and Gogos, 2020; Karamanis and Hyz, 2014). Οι σημαντικές επιπτώσεις της αύξησης αυτής έχουν επισημανθεί σε πληθώρα μελετών και συνδέονται αναμφίβολα με την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης ενός σημαντικού τμήματος του πληθυσμού της χώρας. Υποδηλώνουν τη μείωση της συμμετοχής του παράγοντα εργασία στην παραγωγική διαδικασία, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα μια μεγάλη δεξαμενή ανενεργού και αναξιοποίητου ανθρώπινου δυναμικού και μια άλλη μερικώς ενεργού και αξιοποιήσιμου, καθώς στη συντριπτική τους πλειονότητα, οι απασχολούμενοι με ευέλικτες μορφές απασχόλησης απασχολούνται λιγότερο χρόνο από αυτόν που επιθυμούν (Karamanis, et.al. 2018). Τόσο όμως οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης όσο και η ανεργία δεν διαχέονται με ομοιόμορφο τρόπο στις διάφορες κατηγορίες του ανθρώπινου δυναμικού (Karamanis, et.al. 2016; Karamanis and Hyz, 20140. Όπως συμβαίνει με τα περισσότερα οικονομικά φαινόμενα, διαφοροποιούνται ποικιλοτρόπως και υπάρχουν πολλές διαφορετικές απόψεις όπως ότι η χρήση της ευέλικτης απασχόλησης δεν ήταν απλώς μια πολιτική απάντηση στην κρίση, αλλά ήταν ευκαιρία να επιβληθούν οι εξαιρετικά μη δημοφιλής κανονισμοί που είχαν ήδη προταθεί από διάσημους think-tank που συνδέονται με τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία (Andersen, 2011; Peck and Theodore, 2007). Ως προς τις δραστηριότητες της οικονομίας, οι υπηρεσίες αναδείχθηκαν ως ο προνομιακός χώρος ανάπτυξης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, ενώ οι απαιτήσεις της μεταποίησης και του δευτερογενούς τομέα σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης είναι χαμηλότερες, τόσο για λόγους που συνδέονται με τη φύση των δραστηριοτήτων αυτών όσο όμως και με την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας. Επαγγέλματα που συνδέονται περισσότερο με τις υπηρεσίες εμφανίζουν μεγαλύτερες συγκεντρώσεις, όσον αφορά τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης, ενώ στον αντίποδα τεχνικά επαγγέλματα που συνδέονται στενότερα με τον δευτερογενή τομέα εμφανίζουν χαμηλότερες συγκεντρώσεις⁶. Σύμφωνα με μια επισκόπηση στα μέσα της οικονομικής κρίσης η οποία δείχνει την διάθεση των εργαζόμενων για την ευελιξία στην απασχόλησή τους (Adecco, Ιούνιος 2011) επισημαίνεται ότι το συναίσθημα της ασφάλειας και της σταθερότητας αποτελεί τη σημαντικότερη παράμετρο που επιθυμούν το 32% των συμμετεχόντων στην έρευνα, ενώ μόνο το 4% δήλωσε ότι είναι μια σημαντική παράμετρος. Η συνολική

⁶ Πηγή: Ετήσια Έκθεση Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού- έτους 2012

πλειοψηφία 93,2% των ερωτηθέντων ήταν πρόθυμοι να επιδείξουν ευελιξία στο αντικείμενο της απασχόλησής τους δηλαδή στην σχέση εργασίας τους ή όσον αφορά τις πληρωμές κατά τη διάρκεια της κρίσης, εάν υπάρχουν άλλοι παράγοντες ικανοποιητικοί⁷. Οι διαπιστώσεις αυτές επιβεβαιώνονται και από τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ του Διαγράμματος 1.6. Και στα δύο έτη 2011 και 2017 οι υψηλές συγκεντρώσεις μερικής και προσωρινής απασχόλησης εντοπίζονται σε επαγγέλματα των υπηρεσιών.

Διάγραμμα 1.6 : Μερική απασχόληση κατά επάγγελμα

⁷ Πηγή: Greek crisis and the quality of jobs in IT sector - Georgia Petraki Assistant Professor Panteion University, Greece

Διάγραμμα 1.7 : Προσωρινή απασχόληση κατά επάγγελμα

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 <https://www.statistics.gr/>

Στα παραπάνω διαγράμματα 1.6 & 1.7 παρατηρούμε ότι η γενικότερη τάση επέκτασης της μερικής απασχόλησης καλύπτει όλο το φάσμα των επαγγελμάτων, με εξαίρεση τους απασχολούμενους στον πρωτογενή τομέα και επεκτείνεται τόσο στα επιστημονικά όσο και στα τεχνικά επαγγέλματα. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ⁸ η μείωση της προσωρινής απασχόλησης που εμφανίζουν μια σειρά από επαγγέλματα δεν υποδηλώνει μείωση της ευελιξίας, καθώς οφείλεται σε αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και ειδικότερα στη δυνατότητα που παρέχεται στους εργοδότες να απολύουν χωρίς αποζημίωση τους απασχολούμενους κατά το πρώτο έτος της πρόσληψής τους αλλά και να καταβάλλουν στους εργαζομένους με μερική απασχόληση συγκριτικά χαμηλότερους μισθούς. Η Έκθεση World of Work 2008 (ΔΟΕ, 2008) έδειξε ότι, στις ευρωπαϊκές χώρες οι εργαζόμενοι με συμβάσεις

⁸ Πηγή Έκθεση ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 -<https://www.statistics.gr/>

ορισμένου χρόνου πληρώνονται λιγότερο από τους μόνιμους υπαλλήλους⁹. Το 2010, δείχνει ότι η αύξηση της μερικής απασχόλησης και της προσωρινής απασχόλησης ήταν μεγαλύτερη από την αύξηση των ανέργων και των μόνιμων θέσεων εργασίας από την κρίση, αυτό δείχνει σαφώς ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης δημιουργήθηκε πιο επισφαλής απασχόληση η οποία παραμένει σημαντική στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες. (World of Work Report 2012). Σε μεγάλο βαθμό, τα επαγγέλματα που εμφάνισαν υψηλό αριθμό απασχολούμενων με μερική και προσωρινή απασχόληση εμφάνισαν ταυτόχρονα και αντίστοιχα υψηλά ποσοστά. Στην πλειονότητά τους πρόκειται για επαγγέλματα των υπηρεσιών.

⁹ Πηγή: (Employment, job quality and social implications of the global crisis, World of Work Report 2012)

1.2 Η Ανεργία πριν και κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Σύμφωνα με τον ορισμό του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (ΕΚ αριθ. 1897/2000 της Επιτροπής άρθρο 1), που έχουν υιοθετήσει και οι στατιστικές υπηρεσίες της Ελλάδος και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άνεργος θεωρείται κάποιος όταν δεν εργάζεται καθόλου, είναι διαθέσιμος για εργασία και αναζητά ενεργά εργασία. Στην παρούσα ανάλυση υιοθετούμε αυτόν, ως επίσημο ορισμό της ανεργίας. Ο όρος *κρυφή ανεργία* περιλαμβάνει εκείνα τα άτομα τα οποία είναι είτε ακούσια άνεργοι είτε υποαπασχολούμενοι αλλά δεν καταγράφονται ως *άνεργοι* από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. (Η κρυφή ανεργία στην Ελλάδα - Hidden Unemployment in Greece Yiorgos Ioannidis).

Μέχρι το 1974 η Ελλάδα ήταν μια από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες στον κόσμο και τα επίπεδα της ανεργίας ήταν χαμηλά. Μετά την πρώτη πετρελαϊκή κρίση, το ποσοστό της οικονομικής ανάπτυξης μειώθηκε και ταυτόχρονα η ανεργία αυξήθηκε πολύ γρήγορα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η ανεργία αυξήθηκε περαιτέρω, στον ευρωπαϊκό μέσο όρο ενώ έως και την έναρξη της οικονομικής κρίσης το 2008 η κατάσταση παρέμεινε η ίδια και η Ελλάδα είχε ένα από τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη¹⁰. Η οικονομική κρίση βρίσκει την Ελλάδα με υψηλά ποσοστά ανεργίας και μακροχρόνιας ανεργίας τα οποία αντικατόπτριζαν τις εγγενείς αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας αλλά και την αδυναμία της αγοράς εργασίας να εξασφαλίσει θέσεις σε εκείνους που βρίσκονταν για μεγάλα χρονικά διαστήματα εκτός απασχόλησης (Λώλος και Παπαπέτρου, 2010). Η οικονομική κρίση και η συσταλτική πολιτική που ακολούθησε την υπογραφή των μνημονίων συνεργασίας, επέτεινε το πρόβλημα της ανεργίας και ιδιαίτερα της μακροχρόνιας ανεργίας στην ελληνική οικονομία. Η περιοριστική πολιτική, δημοσιονομική και πιστωτική, η οικονομική αβεβαιότητα, η κρίση χρέους και η κατάρρευση των επενδύσεων επηρέασαν το βάθος και την έκταση της ύφεσης στη χώρα και επέδρασαν στην αύξηση της ανεργίας και στην εμμονή της ανεργίας (Hyz and Karamanis, 2018; Karamanis and Naxakis, 2014).

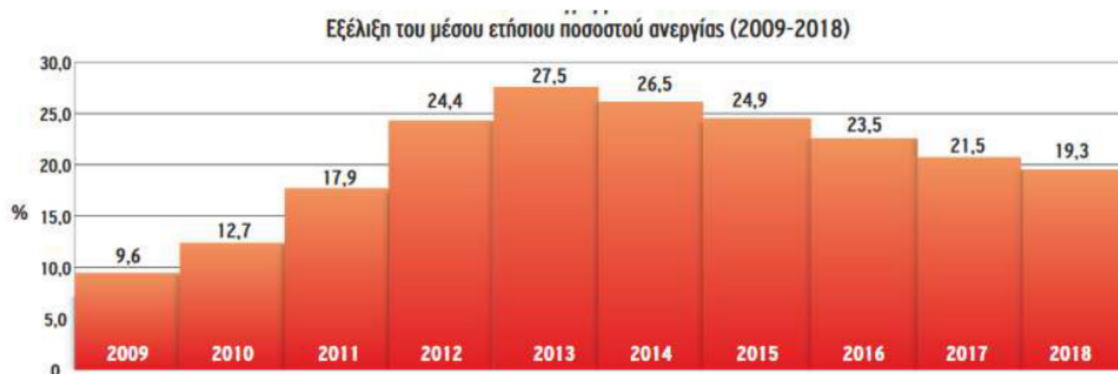
Η δραματική αύξηση της ανεργίας στην Ελλάδα την περίοδο 2009-2018 απεικονίζεται στο παρακάτω Διάγραμμα 1.2.1. με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ. Το διάγραμμα παρουσιάζει σε

¹⁰ Πηγή: The wage – local unemployment relationship in a highly regulated labour market: Greece Dr. Ilias Livanos, Institute for Employment Research, 2008

ποσοστά και σε ετήσια βάση το μέσω ετήσιο ποσοστό της ανεργίας πριν και κατά την διάρκεια της κρίσης. Στα ποσοστά αυτά μάλιστα δεν συμπεριλαμβάνεται και η «κρυφή ανεργία» στα οποία ένα συμπεριληφθούν αυξάνουν ακόμα περισσότερο το μέγεθος της ανεργίας και το ποσοστό ανεργίας. (Yiorgos Ioannidis)

Η Ελλάδα ήταν η πρωτοπόρος της ΕΕ στην ανεργία και αυτό ήταν εν μέρει το αποτέλεσμα των θεσμικών παρεμβάσεων μετά την ύφεση στον τομέα των εργασιακών σχέσεων που διευκόλυναν τις απολύσεις και τις φθηνότερες αποσυναρμολογημένες συλλογικές συμβάσεις (Fernández-Rodríguez και Martínez-Lucio, 2012). Τα στοιχεία για τη διαχρονική εξέλιξη του μεγέθους της ανεργίας αναδεικνύουν δύο βασικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο αφορά τη δραματική αύξηση της ανεργίας κατά την περίοδο της κρίσης και το δεύτερο τη σταθεροποίηση και σταδιακή αποκλιμάκωση της ανεργίας από το 2015 και μετά. Παρά την αποκλιμάκωση, το μέγεθος της ανεργίας παραμένει σε εξαιρετικά υψηλά επίπεδα. Τόσο το μέγεθος όσο και η μεταβολή της ανεργίας κατά τη διάρκεια της κρίσης απαιτούσαν την υιοθέτηση αποτελεσματικών μέτρων για την αντιμετώπισή της, μια κατάσταση που δεν ήταν εύκολα διαχειρίσιμη σε μια περίοδο δημοσιονομικών περιορισμών. Βέβαια, ακόμα και σε περιόδους προ κρίσης η αποτελεσματικότητα των μέτρων αντιμετώπισης της ανεργίας ήταν υπο αμφισβήτηση και είχε τεθεί συχνά στο προσκήνιο.

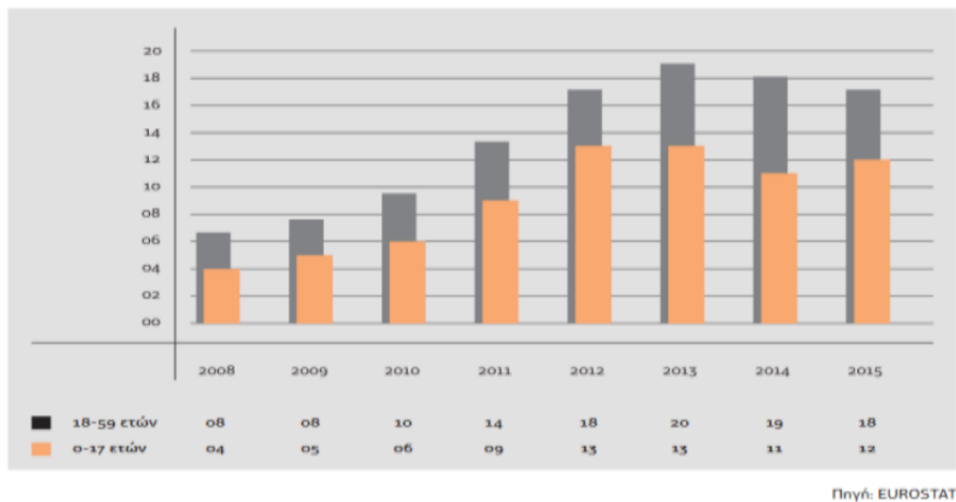
Διάγραμμα 1.2.1: Μέσο ετήσιο ποσοστό ανεργίας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 <https://www.statistics.gr/>

Μια διαφορετική και ενδιαφέρουσα μέτρηση της ανεργίας από την ΕΛΣΤΑΤ με την οποία γίνεται ορατή η επίδραση που είχε η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, πραγματοποιείται με βάση το νοικοκυριό. Στο Γράφημα 1.2.2 παρουσιάζονται τα σχετικά αποτελέσματα για δύο διακριτές περιπτώσεις, παιδιά έως 17 ετών που διαμένουν σε νοικοκυριό χωρίς κανέναν εργαζόμενο και άτομα ηλικίας 18-59 ετών που διαμένουν σε νοικοκυριό χωρίς κανέναν εργαζόμενο. Ο δείκτης αυτός συνδέει το φαινόμενο της ανεργίας με τη φτώχεια. Στα χρόνια της κρίσης ο αριθμός των ενηλίκων μέχρι 60 ετών που ζουν σε νοικοκυριά χωρίς ούτε έναν εργαζόμενο υπερδιπλασιάστηκε. Ανησυχητικό είναι επίσης το γεγονός ότι ο αριθμός των παιδιών που ζουν σε αντίστοιχα νοικοκυριά αυξήθηκε μεταξύ 2008 και 2015 από 3,6 σε 11,5 χιλιάδες. Εκτός από τα στατιστικά δεδομένα υπάρχουν και αποτελέσματα μελετών που καταλήγουν στο ότι η ανεργία αυξάνει τα επίπεδα ανισότητας και φτώχειας εντός μιας κοινωνίας. (Wilfred I. Ukpere-2009)

Γράφημα 1.2.2 : Πληθυσμός σε νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 <https://www.statistics.gr/>

Στην Ελλάδα η άνοδος του συνολικού ποσοστού ανεργίας συνοδεύτηκε και από μεταβολές στη σύνθεση των ανέργων ως προς το φύλο, την ηλικιακή ομάδα, το εκπαιδευτικό επίπεδο, την και την εργασιακή εμπειρία.

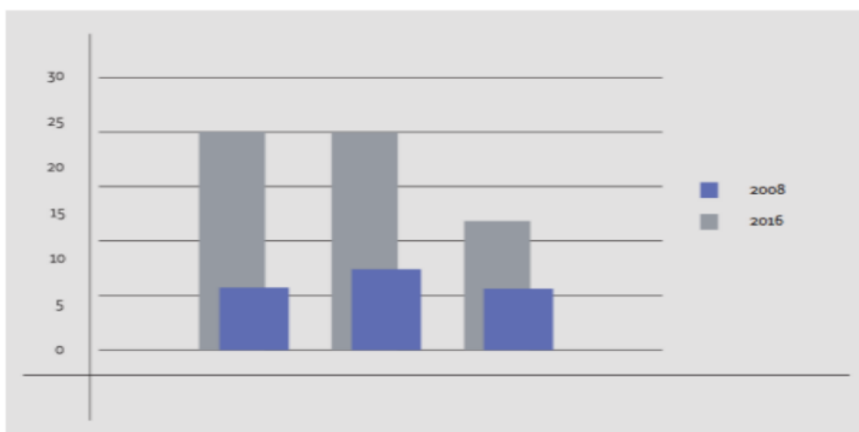
1.2.1 Η Ανεργία στους νέους

Η Ελλάδα χαρακτηριζόταν παραδοσιακά από μια αγορά εργασίας στην οποία οι νέοι ταλαιπωρούνται με υψηλά ποσοστά ανεργίας αλλά εφόσον ενταχθούν στην αγορά εργασίας,

τότε υπήρχε σχετική ασφάλεια απασχόλησης. Αυτό το χαρακτηριστικό σήμαινε ότι οι νέοι χαρακτηριζόντουσαν από πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας ενώ τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας δεν αντιμετώπιζαν υψηλή ανεργία. Η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε στα χρόνια της κρίσης. Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 1.2.3, η αναλογία των νέων στην ανεργία έχει υποχωρήσει καθώς ανεργία αντιμετωπίζουν πλέον και τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Οι άνεργοι κάτω των 25 ετών αποτελούσαν το 2008 το 21% του συνολικού αριθμού ανέργων, ενώ το 2016 το 11,5%. Υψηλό συνεχίσει να παραμένει το ποσοστό ανεργίας στους νέους, όπως φαίνεται και από το γράφημα 1.2.4. αν και παρουσιάζει διαχρονική μείωση τα τελευταία χρόνια. Συγκεκριμένα, το 40,0% των ατόμων αυτής της ομάδας δεν βρίσκουν θέση στην αγορά εργασίας, σύμφωνα με τα στοιχεία του Δ' τριμήνου του 2018. Η ανεργία και η φτώχεια των νέων δεν επηρεάζουν μόνο την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας αλλά μπορούν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για κοινωνική αναταραχή και να επηρεάσουν την κοινωνικοπολιτική σταθερότητα.

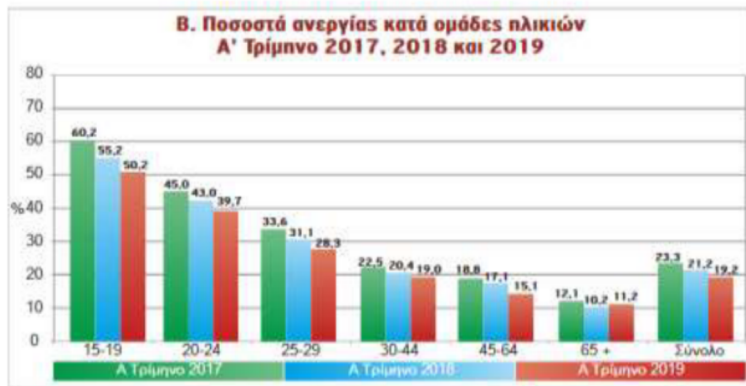
Επισημαίνεται ωστόσο ότι το αντίστοιχο ποσοστό το Δ' τρίμηνο του 2014 ήταν 51,5%. Κατά τη διάρκεια του 2012, 40 άτομα κάθε ώρα έχασαν τις δουλειές τους. Η ανεργία μεταξύ των νέων έχει φτάσει στο δραματικό ποσοστό με σχεδόν το ήμισυ να μην δικαιούται ή να λαμβάνει οποιαδήποτε μορφή επίδομα ανεργίας. Κατά συνέπεια, είναι η πρώτη φορά μετά τον πόλεμο όπου οι μισθωτοί (περίπου 3,7 εκατομμύρια άτομα) είναι σημαντικά λιγότεροι από τους οικονομικά μη ενεργούς (4,6 εκατομμύρια) (Stelios Gialis 2014).

Γράφημα 1.2.3 : Ηλικιακή κατανομή ανέργων σε χιλιάδες 2008-2016 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 <https://www.statistics.gr/>

Γράφημα 1.2.4 : Ηλικιακή κατανομή ανέργων σε χιλιάδες 2008-2016 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 <https://www.statistics.gr/>

1.2.2. Η Ανεργία ανά εκπαιδευτική κατηγορία

Περαιτέρω, εάν εξετάσουμε την κατανομή της ανεργίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης, μεταξύ 2008 και 2018, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε δραματικά και η αύξηση αυτή παρουσιάζεται σε όλα τα εκπαιδευτικά επίπεδα. Βέβαια, η επίπτωση της ανεργίας κατά τα χρόνια της κρίσης δεν είναι ισοδύναμη στα διάφορα εκπαιδευτικά επίπεδα. Από τα στοιχεία του Πίνακα 1.2.5 και του Γραφήματος 1.2.6. γίνεται φανερό ότι τα υψηλά τυπικά προσόντα δηλαδή η τριτοβάθμια εκπαίδευση αποτελεί παράγοντα ανθεκτικότητας στην κρίση. Παρατηρείται ότι τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας επί του εργατικού δυναμικού της ομάδας παρατηρούνται στην κατηγορία κατόχων διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου και στους πτυχιούχους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αντίθετα, τα υψηλότερα, συγκριτικά, ποσοστά αντιστοιχούν στα άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου (π.χ. μερικές τάξεις δημοτικού, ή χωρίς καθόλου σχολείο). Με τα παραπάνω στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ έρχονται να συμφωνήσουν και πολλές σχετικές μελέτες όπως του Ιωάννη Χολέζα - Education and unemployment prospects across regions in Greece -KEPE, Greek Economic Outlook, issue 28, October 2015, σύμφωνα με την οποία οι κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ εμφανίζουν υψηλότερη σταθερότητα με την πάροδο του χρόνου και μειώνεται η πιθανότητα ανεργίας τους σημαντικά. Φαίνεται δηλαδή η επίδραση της εκπαίδευσης στην ανεργία γεγονός καλό για εκείνους που έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης.

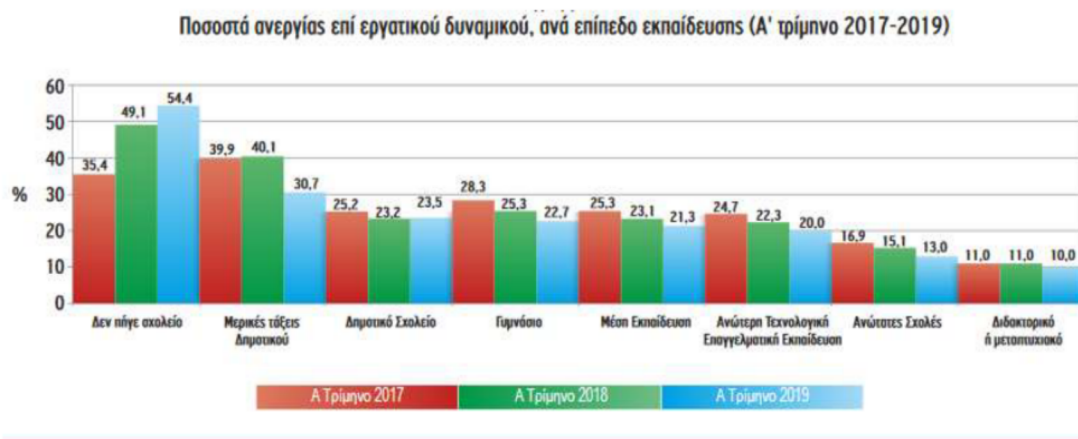
Πίνακας 1.2.5 : Ποσοστά ανεργίας ανά εκπαιδευτική κατηγορία 2008-2016

Επίπεδο εκπαίδευσης/έτος	2008	2016
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση άνδρες	4,8	23,9
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση γυναίκες	11,9	29,2
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση σύνολο	7,1	25,8
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση άνδρες	5	20,7
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση γυναίκες	12,5	32,3
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση σύνολο	8,3	25,8
Τριτοβάθμια εκπαίδευση άνδρες	4,3	13,1
Τριτοβάθμια εκπαίδευση γυναίκες	8,2	21,6
Τριτοβάθμια εκπαίδευση σύνολο	6,2	17,5
Σύνολο ανδρών	4,7	19,5
Σύνολο γυναικών	11,1	27,6
Σύνολο	7,3	23,1

Πηγή: EUROSTAT

Πηγή: EUROSTAT <https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/overview>

Γράφημα 1.2.6 : Ποσοστά ανεργίας ανά εκπαιδευτική κατηγορία 2017-2019

Πηγή: EUROSTAT <https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/overview>

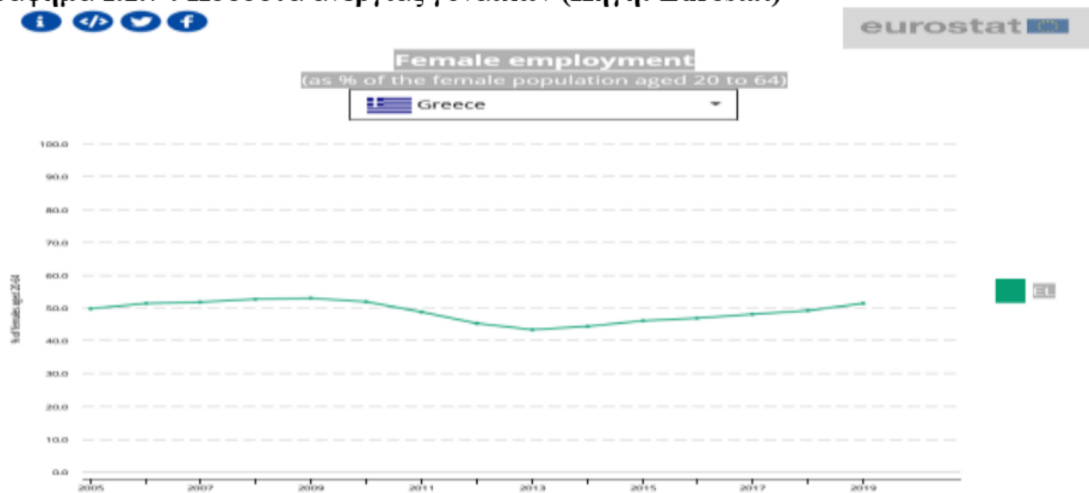
1.2.3. Ανεργία ανά φύλο

Η Ελλάδα παραδοσιακά χαρακτηρίζεται από μεγάλη διαφορά ανάμεσα στα ποσοστά ανεργίας ανδρών και γυναικών, φαινόμενο γνωστό ως το χάσμα ανεργίας των φύλων (Ioannis Cholezas and Nikolaos C. Kanellopoulos -February 2016). Το φαινόμενο αυτό συνεχίστηκε και κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Η ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας και ο εφεδρικός τους χαρακτήρας είχε ως συνέπεια οι εργαζόμενες γυναίκες να φέρουν το κύριο βάρος της ανεργίας, μαζί με τους νέους. Σύμφωνα με στοιχεία της EUROSTAT οι γυναίκες στην Ελλάδα, παρά το χαμηλό ποσοστό συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας, πλήττονται από υψηλότερα ποσοστά ανεργίας συγκριτικά με τους άνδρες (Διαγράμματα 1.2.7 & 1.2.8.). Σύμφωνα με σχετικές μελέτες (Eugenia A. Panitsidou¹, Maria Vastakib, Efthymios Valkanosa) ένα σημαντικό ποσοστό των γυναικών, το 39,18%, έχασαν την εργασία τους μετά από μια περίοδο εργασίας από 1 έως 5 χρόνια. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι ένα υψηλό ποσοστό ερωτηθέντων, το 26,8%, ποτέ δεν απασχολήθηκε. Σε περίπτωση απασχόλησης, όπως αναμενόταν, οι περισσότερες ερωτηθείσες εξέφρασαν την προτίμησή τους, το 66,34%, για πλήρη απασχόληση, λόγω υψηλότερου μισθού και καλύτερων προοπτικών σταδιοδρομίας. Όσον αφορά την περίοδο ανεργίας, το 40,59% των συμμετεχόντων στη μελέτη ήταν μακροχρόνια άνεργες (πάνω από 4χρόνια), ενώ το 20,79% ήταν εκτός εργασίας για περίοδο 1 έως 12 μηνών. Στα παραπάνω μεγέθη τα οποία αποτελούν τις επίσημες καταγραφές του ποσοστού ανεργίας θα πρέπει να συνυπολογισθεί και η διαφορά του επίσημου ποσοστού ανεργίας με την κρυφή ανεργία που εν προκειμένω στις γυναίκες είναι πολύ μεγαλύτερη από την αντίστοιχη διαφορά της ανεργίας των ανδρών. (Yiorgos Ioannidis). Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι τα μεγέθη της ανεργίας στις γυναίκες είχαν εκτοξευτεί κατά την περίοδο της κρίσης. Όσο αφορά την αυτοαπασχόληση των γυναικών, η πολυδημοσιευμένη «γυναικεία επιχειρηματικότητα» είχε μειωθεί, με τον αριθμό των γυναικών εργοδοτών να μένουν ακόμη παρακάτω, στις 72.000 από 313.000 εργοδότες συνολικά (Δουδούμη, 2014). Οι γυναίκες γενικότερα συμπληρώνουν τους πιο ευέλικτους τύπους απασχόλησης αφού το 74% των γυναικών που εργάζονται με μερική απασχόληση δηλώνουν ότι αναγκάστηκαν να κάνουν αυτήν την επιλογή λόγω της μη εύρεσης εργασίας πλήρους απασχόλησης (Κριτικίδης, 2011)¹¹. Υπάρχουν λοιπόν τρία χαρακτηριστικά, το φύλο,

¹¹ Πηγή: Female Unemployment in Greece, in times of crisis - The case of Rhodes and the subsidised placement schemes for unemployed women DIONYSIOS GOUVIAS ELEFTHERIOS MICHAIL

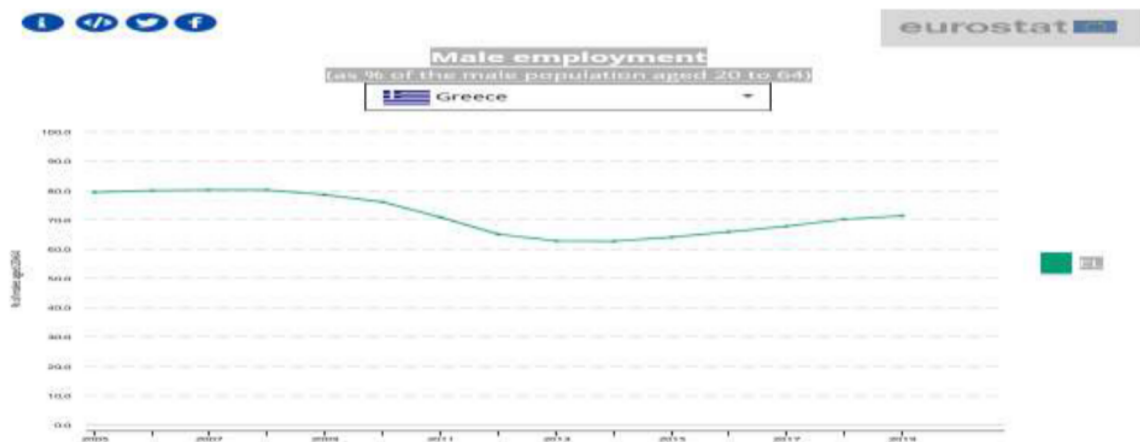
η ηλικία και το εκπαιδευτικό επίπεδο, τα οποία σχετίζονται στενά με την απασχόληση και την ανεργία. Τα χαρακτηριστικά αυτά επιδρούν σωρευτικά. Έτσι σύμφωνα με σχετική μελέτη (Η κρυφή ανεργία στην Ελλάδα - Hidden Unemployment in Greece Yorgos Ioannidis) κατά την οικονομική κρίση σε χειρότερη θέση βρίσκονται οι νέες γυναίκες, με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και στην καλύτερη θέση βρίσκονται οι άνδρες άνω των 45 ετών με υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο.

Γράφημα 1.2.7 : Ποσοστά ανεργίας γυναικών (Πηγή: Eurostat)

Πηγή: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/overview>

Γράφημα 1.2.8 : Ποσοστά ανεργίας ανδρών (Πηγή: Eurostat)

Πηγή: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/overview>

Από τα παραπάνω στοιχεία τα οποία αντλήθηκαν από τα το επίσημο site της EUROSTAT¹ αλλά και σχετικές μελέτες όπως του Ioannis Cholezas and Nikolaos C. Kanellopoulos - Decomposing Gender Unemployment Differentials in Greece -February 2016, προκύπτει ότι το πρόβλημα της ανεργίας και της απασχόλησης στην Ελλάδα είναι πρόβλημα και προσφοράς και ζήτησης εργασίας. Οι νομοθετικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας που βελτιώνουν την ευελιξία της, αυξάνουν την προσφορά εργασίας, ιδιαίτερα των γυναικών και των νέων, που αποτελούν δυναμικούς συντελεστές της παραγωγής που μπορούν να συμβάλλουν στην αύξηση του παραγόμενου προϊόντος. Αντίθετα, η μη συμμετοχή τους περιορίζει τις παραγωγικές ικανότητες της χώρας, οδηγεί σε απαξίωση των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων τους και περιορίζει τις μελλοντικές δυνατότητες της οικονομίας. Επιπλέον, οι νομοθετικές αλλαγές μπορούν να επηρεάζουν τη ζήτηση εργασίας, μέσω του περιορισμού του κόστους εργασίας, ωστόσο, η ζήτηση εργασίας επηρεάζεται δυσμενώς από τον περιορισμό της συνολικής ζήτησης στην οικονομία που αποτελεί συνέπεια της ασκούμενης περιοριστικής πολιτικής. Με τα δεδομένα αυτά η αγορά εργασίας βρίσκεται σε διαρκή προσαρμογή και ανισορροπία, η απασχόληση μειώνεται και η ανεργία αυξάνεται. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι για να εφαρμοστούν και να έχουν αποτέλεσμα οι διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, που επηρεάζουν την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας, χρειάζεται χρόνος και συναρτώνται άμεσα με την ασκούμενη οικονομική πολιτική και την οικονομική συγκυρία (Bouis and Duval, 2011). Σε κάθε περίπτωση όμως, σημειώνεται ότι, η οικονομία πρέπει να μπορεί να προσφέρει αυτές τις θέσεις εργασίας και η οικονομική πολιτική και οι πολιτικές απασχόλησης πρέπει να κατευθύνονται προς αυτήν την κατεύθυνση.

1.2.4 Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις

Το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία της αγοράς εργασίας τροποποιήθηκε σημαντικά καθ' όλη την περίοδο της κρίσης. Σύμφωνα με το Παρατηρητήριο της Κρίσης της Τραπεζικής της Ελλάδος, την περίοδο 2010-2011 δόθηκε έμφαση στη νομοθεσία προστασίας της απασχόλησης, ενώ την περίοδο 2012-2014 στο σύστημα διαπραγμάτευσης των μισθών. Οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης υιοθετήθηκαν ως μέτρα καταπολέμησης της ανεργίας κυρίως κατά την περίοδο 2012-2014. Ωστόσο, η υποχρηματοδότησή τους αποτελεί το σημαντικότερο ανασταλτικό παράγοντα της αποτελεσματικότητάς τους. Παρά τις

μεταρρυθμίσεις που προωθήθηκαν στο σύστημα χορήγησης επιδομάτων ανεργίας, η φειδωλότητά του παρέμεινε το κύριο χαρακτηριστικό του. Οι μεταρρυθμίσεις προωθήθηκαν σε μια περίοδο κατά την οποία η ελληνική οικονομία βρισκόταν σε βαθιά και παρατεταμένη ύφεση. Οι δυσμενείς μακροοικονομικές συνθήκες επηρέασαν σημαντικά και αρνητικά τις επιδόσεις της αγοράς εργασίας και ιδίως την εξέλιξη της ανεργίας, τουλάχιστον βραχυχρόνια. Όσον αφορά τις θεσμικές μεταβολές της περιόδου, προέκυψε θετική συσχέτιση της μεταβολής της ανεργίας με τη μεταβολή τόσο της νομοθεσίας για την προστασίας της απασχόλησης όσο και της φορολογικής επιβάρυνσης της εργασίας. Οι μεταρρυθμίσεις μετέβαλαν σημαντικά το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία της αγοράς εργασίας, χωρίς όμως να προκύπτει ξεκάθαρα αν αυτές κινήθηκαν προς θετική ή αρνητική κατεύθυνση. Επιπλέον, οι δυσμενείς μακροοικονομικές συνθήκες λειτούργησαν ανασταλτικά, σε σχέση με την αποτελεσματικότητα των εν λόγω μεταρρυθμίσεων. Θεσμικές μεταβολές που θα έπρεπε η ελληνική κυβέρνηση να εφαρμόσει ήταν μάλλον πολιτικές για την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεις και ξένο κεφάλαιο. Η έλξη αυτών των κεφαλαίων στην Ελλάδα συνδέεται άμεσα με το δημόσιο χρέος. Η μείωση του χρέους για την Ελλάδα, είτε μειώνοντας τους τόκους ή με μεγαλύτερη αποπληρωμή ή με κούρεμα θα ήταν η ώθηση για νέο κεφάλαιο και εισροές που θα προκαλούσαν αύξηση των ξένων κεφαλαίων, θα ενίσχυαν την οικονομική ανάπτυξη και θα βοηθούσαν στην μείωση της ανεργίας. (Pavlos Stamatou and Nikolaos Dritsakis- June, 2014). Ως αντίδοτο στην ανεργία, το Ελληνικό Δημόσιο θα έπρεπε να σχεδιάσει και να εφαρμόσει πολιτικές απασχόλησης που θα βοηθούσαν στην ένταξη ή επανένταξη ανέργων στην παραγωγική διαδικασία. Για το σκοπό αυτό κάποια από τα νομικά μέτρα που είχαν ληφθεί από την ελληνική κυβέρνηση ήταν: η νομιμοποίηση των περικοπών των μισθών, μέσω της εισαγωγής του να υπερισχύει του ειδικού τομέα έναντι των συλλογικών διαπραγματεύσεων στο Εθνικό επίπεδο, η υποχρεωτική μείωση της αποζημίωσης για υπερωρίες, η πρόβλεψη για νέους απασχολούμενους, κάτω των 24 ετών, μέσω διαφόρων επιδοτούμενων προγραμμάτων εργασιακής εμπειρίας στον ιδιωτικό τομέα, έως και 80% του ελάχιστου μισθού, αύξηση του ορίου για ομαδικές απολύσεις σε αναλογία του 50% του συνολικού εργατικού δυναμικού για εταιρείες που απασχολούν έως 150 υπαλλήλους. (Κούζης, 2011: 7-9)¹²

¹² Πηγή: Female Unemployment in Greece, in times of crisis - The case of Rhodes and the subsidised placement schemes for unemployed women DIONYSIOS GOUVIAS ELEFTHERIOS MICHAIL

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Το Φαινόμενο της Μετανάστευσης

Η μετανάστευση ως ένα διαχρονικό και πολυδιάστατο φαινόμενο, απασχολεί κάθε πολιτική συζήτηση και κάθε κοινωνία. Όταν μιλάμε για μετανάστευση, εννοούμε την εκούσια ή ακούσια μετακίνηση ενός ή και περισσότερων ανθρώπων, έχοντας πάντα τον ίδιο σκοπό, την αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης. Σύμφωνα με τους οικονομολόγους, μετανάστευση είναι η συνεχής προσπάθεια των ατόμων για βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου. Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει μια παρουσίαση του φαινομένου της μετανάστευσης, των τύπων και των μορφών της και θα επικεντρωθούμε χρονικά στην περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελληνική οικονομία, έτη 2008-2018 και συγκεκριμένα στην παρουσία «δύο προσώπων» της μετανάστευσης την Εισερχόμενη και την Εξερχόμενη μετανάστευση στον Ελλαδικό χώρο.

Ορισμός- Τύποι και Μορφές Μετανάστευσης

Τα διάφορα είδη μετανάστευσης εξαρτώνται από τη ροή και τον αριθμό των ατόμων που εμπλέκονται, τους λόγους που οδήγησαν στην κίνησή αυτή, το χρόνο που διαμένουν στον τόπο προορισμού, καθώς και τη φύση της εν λόγω μετανάστευσης. Ορισμένες μορφές τις μετανάστευσης:

- *Εσωτερική και Εξωτερική μετανάστευση*, σύμφωνα με τον Αμερικανό οικονομολόγο Richmond Mayo-Smith. Ως εσωτερική ορίζεται η μετανάστευση, που αναφέρεται σε αλλαγή της κατοικίας εντός των εθνικών συνόρων και ως εξωτερική ορίζεται η μετανάστευση, που αναφέρεται σε αλλαγή κατοικίας πέραν των εθνικών συνόρων.
- *Πρωτογενής και δευτερογενή μετανάστευση*, σύμφωνα με τον Βρετανό Robert Gordon Latham. Ως πρωτογενή, όρισε την μετανάστευση ατόμων σε παρθένα ή μη κατοικημένα εδάφη ενώ ως δευτερογενή όρισε την μετανάστευση, όπου μεταξύ του γηγενή πληθυσμού και των ατόμων που έχουν μεταναστεύσει εκεί, υφίσταται επαφή.
- *Εκούσια και ακούσια ή αναγκαστική μετανάστευση*. Η διάκριση αυτή συνίσταται κυρίως στην επιλογή ή την επιθυμία των ατόμων για μετακίνηση ή όχι. Όταν

αναφερόμαστε στον όρο μετανάστη εννοούμε το μέλος μιας κοινωνίας που εγκαταλείπει εκούσια τη χώρα του για να εγκατασταθεί σε μια περισσότερο ανεπτυγμένη οικονομικά χώρα. Αντίθετα, όταν αναφερόμαστε στον όρο πρόσφυγας, εννοούμε το μέλος εκείνο που εγκαταλείπει ακούσια τη χώρα του λόγω διώξεων, πολιτικών πεποιθήσεων κ.α., ώστε να αναζητήσει άσυλο σε κάποια άλλη χώρα που δεν αντιμετωπίζει αυτά τα προβλήματα¹³.

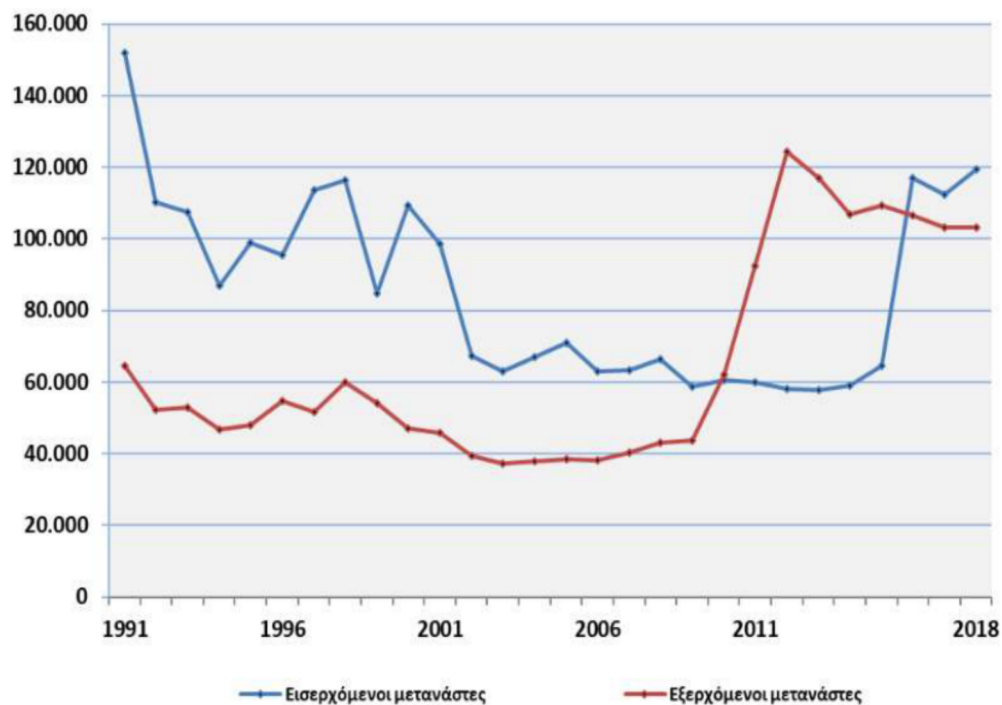
- *Προσωρινή ή Μόνιμη μετανάστευση.* Ως μόνιμη θεωρείται η μετακίνηση χωρίς σχέδια επαναπατρισμού ενώ η προσωρινή έχει συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα.
- *Εισερχόμενη μετανάστευση (immigration)* είναι η ενέργεια κατά την οποία ένα πρόσωπο επιλέγει ως τόπο διαμονής και εγκαθίσταται στην επικράτεια ενός κράτους μέλους για μια περίοδο η οποία είναι, ή αναμένεται να είναι, δώδεκα μήνες τουλάχιστον, ενώ προηγουμένως ο συνήθης τόπος διαμονής του ήταν σε άλλο κράτος μέλος ή σε τρίτη χώρα. *Εξερχόμενη μετανάστευση (emigration)* είναι η ενέργεια κατά την οποία ένα πρόσωπο το οποίο είχε προηγουμένως τόπο διαμονής του στην επικράτεια ενός κράτους μέλους, παύει να έχει το συνήθη τόπο διαμονής του στο κράτος μέλος αυτό για μια περίοδο η οποία είναι, ή αναμένεται να είναι, δώδεκα μήνες τουλάχιστον

Η μετανάστευση κατά κανόνα επηρεάζεται από ένα πλέγμα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων που δρουν ως παράγοντες ώθησης (push factors) –στη χώρα καταγωγής και ως παράγοντες έλξης (pull factors) στη χώρα προορισμού. Η ανεργία, η πολιτική αστάθεια, η έλλειψη θεμελιωδών ατομικών ελευθεριών, οι εχθροπραξίες, ο κίνδυνος απώλειας ζωής, η οικονομική και κοινωνική υστέρηση, η απουσία ευκαιριών εξέλιξης και προκοπής συνιστούν παράγοντες ώθησης από μια συνήθως αναπτυσσόμενη χώρα προς μια ανεπτυγμένη. Παράγοντες έλξης συνιστούν οι ευκαιρίες επιστημονικής και επαγγελματικής εξέλιξης, η καλύτερα αμειβόμενη εργασία, η δυνατότητα ανάληψης ερευνητικών και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, οι καλές συνθήκες εργασίας και το σταθερό πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον.

¹³ Πηγή: Παπαδοπούλου Δ. , Μπάγκαβος Χ., 2003

Στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομική κρίσης κυριαρχούν «δύο πρόσωπα» της μετανάστευσης και αφορούν την φυγή χιλιάδων Ελλήνων στο εξωτερικό από το 2010 μέχρι και το 2018 – Εξερχόμενη Μετανάστευση αλλά και την είσοδο μεταναστών και προσφύγων στην χώρα- Εισερχόμενη Μετανάστευση.

Γράφημα 1. Εισερχόμενοι –Εξερχόμενοι μετανάστες 1991 –2018

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων τον Απρίλιο του 2021 <https://www.statistics.gr/>

2.1 Η Εισερχόμενη μετανάστευση - Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών

Ένα σύνολο ενδογενών και εξωγενών παραγόντων, μετατρέπουν την Ελλάδα, στο τέλος του 20ου αιώνα, σε χώρα μεταναστευτικού προορισμού. Από τη μια πλευρά, η πτώση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού και η συνακόλουθη παγκοσμιοποίηση διευρύνουν τα

σύνορα μεταξύ των κρατών και διευκολύνουν τη μετακίνηση πληθυσμών από τον αναπτυσσόμενο στον ανεπτυγμένο κόσμο. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα πετυχαίνοντας ένα υψηλό βαθμό οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, η οποία οφείλεται μεταξύ άλλων στην ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, προσελκύει ένα μεγάλο αριθμό μεταναστών, που επιζητούν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους, προερχόμενοι σε μεγάλο βαθμό από τα Βαλκάνια και τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και σε μικρότερο βαθμό από την Ασία και την Αφρική (Anna Triandafyllidou and Ruby Gropas 2006). Οι μετανάστες στην Ελλάδα κατέλαβαν θέσεις εργασίας που είχαν εγκαταλειφθεί από τον γηγενή πληθυσμό τα τελευταία χρόνια ως συνέπεια της ένταξης της χώρας στην Ε.Ε. και της βελτίωσης του επιπέδου εκπαίδευσης και διαβίωσής τους. Ιδιαίτερα μέχρι την πρώτη φάση νομιμοποίησης το 1997-1998 υπήρχε προσφορά μεγάλου αριθμού εργατικού δυναμικού, ως επί το πλείστον ανειδίκευτου, διατεθειμένου να εργάζεται στη δευτερεύουσα, άτυπη αγορά εργασίας, ανασφάλιστο και με χαμηλές αποδοχές, σε εργασίες χαμηλού κύρους και υψηλού κινδύνου (Βαϊού & Χατζημιχάλης, 1997; Baldwin-Edwards, 2002; Baldwin-Edwards, 2004). Η ελληνική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από υψηλή κατάκτηση με ειδικές θέσεις απασχόλησης που καταλαμβάνουν μετανάστες εργάτες. Το βιοτικό επίπεδο των αυτόχthonων πληθυσμών είχε αυξηθεί τις τελευταίες δεκαετίες και υπήρχε ευρεία συμμετοχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Έτσι, οι νέοι Έλληνες προτιμούσαν να περιμένουν για απασχόληση που ανταποκρίνεται στις δεξιότητές τους, ενώ υποστηρίζονταν οικονομικά από τις οικογένειές τους, αντί να έχουν χαμηλό κύρος, χαμηλή ικανότητα και χαμηλή αμοιβή (Anna Triandafyllidou and Ruby Gropas- 2006 Report). Πριν από την κρίση, ένα ποσοστό μεταναστών, βοηθούμενο από το Πρόγραμμα Επαναπατριsmού που χρηματοδοτείται από την ΕΕ, επιστρέφει στην πατρίδα τους. Εν τούτοις, ένα μεγάλο ποσοστό μεταναστών παραμένει στην Ελλάδα, παρά τα οικονομικά προβλήματα, έχοντας οργανώσει τη ζωή τους με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. (Thanos Maroukis- 2013). Η οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα επιβάρυνε το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων πολιτών αλλά και όσων μεταναστών φιλοξενούνταν στο έδαφός της. Η οικονομική ύφεση είχε αλλάξει δραστικά τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες για τους μετανάστες σε αστικές και αγροτικές περιοχές. Η ανεργία και η φτώχεια των μεταναστών είχαν αυξηθεί σημαντικά κατά τη διάρκεια της κρίσης, ξεπερνώντας αυτή του αυτόχthonου πληθυσμού. (Apostolos G. Papadopoulos*, Loukia-Maria Fratsea, George Mavrommatis). Παράλληλα, επειδή διατηρούνταν σε ισχύ οι συνθήκες εξώθησης των μεταναστών, όπως το χαμηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, οι

πολεμικές συγκρούσεις και οι εμφύλιες συρράξεις, η περιβαλλοντική υποβάθμιση, και οι πολιτικοί διωγμοί, κ.ά., εξακολουθούν με αμείωτο ρυθμό οι παράνομες μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα, παρά την ένταση των απαγορευτικών μέτρων ιδιαίτερα στο χερσαίο τμήμα των συνόρων και την κατασκευή του φράχτη στον Έβρο και τη συμβολή της Ευρωπαϊκής Αστυνομίας (FRONTEX). Οι χωρίς χαρτιά μετανάστες για να περάσουν στη χώρα χρησιμοποιούσαν πλέον πιο συχνά το πέρασμα του Αιγαίου, δηλαδή τα θαλάσσια σύνορα της Ελλάδας, τα οποία είναι πιο δύσκολο να ελεγχθούν, με απρόβλεπτες έως επικίνδυνες για τη ζωή τους συνέπειες.

2.1.1 Στατιστικά στοιχεία πριν την κρίση

Στην Ελλάδα η συλλογή στατιστικών δεδομένων για τη μετανάστευση και γενικότερα για την κατάρτιση δημογραφικών στατιστικών, στηρίζεται σε κρατικούς φορείς, όπως η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας μέσω του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) και μέσω του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (Ασφαλιστικά Ταμεία), το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το Υπουργείο Εξωτερικών, το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, το Υπουργείο Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, το Υπουργείο Εσωτερικών.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Απογραφής Πληθυσμού-Κατοικιών 2011, της ΕΛΣΤΑΤ, το σύνολο των εγκατασταθέντων μεταναστών στη Χώρα μας κατά το τελευταίο έτος πριν την Απογραφή, ανήλθε σε 79.554 άτομα (43.341 άρρενες και 36.213 θήλεις) εκ των οποίων οι 33.751 (ποσοστό 42,4%) είχαν ελληνική υπηκοότητα και οι 45.803 (ποσοστό 57,6%) άλλη. Το μεγαλύτερο ποσοστό, 36,7%, των εγκατασταθέντων κατά το συγκεκριμένο έτος, με ελληνική υπηκοότητα, δήλωσε ως λόγο εγκατάστασης τον επαναπατρισμό ή παλιννόστηση ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό, 39,9%, εκείνων με ξένη υπηκοότητα, δήλωσε ότι εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα για εργασία. Από τη μελέτη των στοιχείων από την ΕΛΣΤΑΤ προκύπτει ότι από τους 18.264, με ξένη υπηκοότητα, που δήλωσαν ότι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα για εργασία, οι 10.285 (ποσοστό 56,3%) δήλωσαν ότι ήταν εργαζόμενοι κατά την εβδομάδα πριν την ημερομηνία αναφοράς της Απογραφής (3-9/5/2011), ενώ οι 4.852 (ποσοστό 26,6%) δήλωσαν ότι ζητούσαν εργασία και οι 3.127 (ποσοστό 17,1%) ήταν οικονομικά μη ενεργοί. Πριν από την κρίση η κατανομή των εγκατασταθέντων στην Ελλάδα, κατά το τελευταίο έτος πριν την Απογραφή, σύμφωνα με την υπηκοότητά τους (ελληνική –

ξένη) κατά ομάδες ηλικιών και λόγο εγκατάστασης που δήλωσαν φαίνεται στους παρακάτω πίνακες 1 και 2.

Πίνακας 1
Εγκατασταθέντες στην Ελλάδα, κατά το τελευταίο έτος πριν την Απογραφή, με ελληνική υπηκοότητα, κατά ομάδες ηλικιών και λόγο εγκατάστασης

Ομάδες ηλικιών	Ελληνική υπηκοότητα ⁽¹⁾													
	Σύνολο	Λόγος εγκατάστασης στην Ελλάδα											Σύνολο	
		Εργασία	%	Επαναποπαισμός/ Πολιτίνωσηση	%	Επένδυση οικογένειας	%	Σπουδές	%	Άλλος λόγος	%	Δε δήλωσαν		%
ΣΥΝΟΛΟ ΕΛΛΑΔΟΣ	33.751	4.446	13,2	12.378	36,7	5.607	16,6	1.885	5,6	4.376	13,0	5.059	15,0	100,0
0-9	2.254	0	0,0	494	21,9	514	22,8	16	0,7	191	8,5	1.039	46,1	100,0
10-19	2.025	59	2,9	605	29,9	367	19,1	373	18,4	208	10,3	393	19,4	100,0
20-29	8.736	1.432	16,4	2.588	29,6	1.464	16,8	1.227	14,0	884	10,1	1.141	13,1	100,0
30-39	5.829	1.400	24,0	1.922	33,0	1.044	17,9	239	4,1	569	9,8	655	11,2	100,0
40-49	3.475	892	25,7	1.218	35,1	615	17,7	29	0,8	359	10,3	362	10,4	100,0
50-59	3.117	467	15,0	1.327	42,6	476	15,3	1	0,0	458	14,7	388	12,4	100,0
60-69	4.675	192	4,1	2.372	50,7	589	12,6	0	0,0	918	19,6	604	12,9	100,0
70+	3.640	4	0,1	1.852	50,9	518	14,2	0	0,0	789	21,7	477	13,1	100,0

⁽¹⁾ Περιλαμβάνονται και τα άτομα με ελληνική και άλλη υπηκοότητα

Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011 Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων Απρίλιος

Πίνακας 2
Εγκατασταθέντες στην Ελλάδα, κατά το τελευταίο έτος πριν την Απογραφή, με ξένη υπηκοότητα, κατά ομάδες ηλικιών και λόγο εγκατάστασης

Ομάδες ηλικιών	Υπηκοότητα ξένης χώρας ⁽¹⁾													Σύνολο		
	Σύνολο	Λόγος εγκατάστασης στην Ελλάδα														
		Εργασία	%	Επανένωση οικογένειας	%	Σπουδές	%	Αναζήτηση ασύλου	%	Πρόσφυγας	%	Άλλος λόγος			%	Δε δήλωσαν
ΣΥΝΟΛΟ ΕΛΛΑΔΟΣ	45.803	18.264	39,9	7.814	17,1	2.231	4,9	2.385	5,2	944	2,1	3.408	7,4	10.757	23,5	100,0
0-9	5.660	0	0,0	2.117	37,4	14	0,2	532	9,4	90	1,6	326	5,8	2.581	45,6	100,0
10-19	5.431	1.311	24,1	1.474	27,1	807	14,9	458	8,4	151	2,8	228	4,2	1.002	18,4	100,0
20-29	15.264	7.279	47,7	1.781	11,7	1.299	8,5	807	5,3	409	2,7	633	4,1	3.056	20,0	100,0
30-39	8.597	4.779	55,6	858	10,0	88	1,0	399	4,6	169	2,0	458	5,3	1.846	21,5	100,0
40-49	4.709	2.940	62,4	441	9,4	23	0,5	128	2,7	64	1,4	306	6,5	807	17,1	100,0
50-59	3.158	1.554	49,2	347	11,0	0	0,0	42	1,3	33	1,0	497	15,7	685	21,7	100,0
60-69	2.017	391	19,4	376	18,6	0	0,0	15	0,7	11	0,5	645	32,0	579	28,7	100,0
70+	967	10	1,0	420	43,4	0	0,0	4	0,4	17	1,8	315	32,6	201	20,8	100,0

⁽¹⁾ Περιλαμβάνονται και τα άτομα με αδιευκρίνιστη και χωρίς υπηκοότητα

Απογραφής Πληθυσμού-Κατοικιών 2011 Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ άντληση στοιχείων Απρίλιος 2021

Την περίοδο πριν την κρίση, παρόλο που το ποσοστό ανεργίας δεν ήταν και ιδιαίτερα χαμηλό, δεν παρατηρείται σημαντικός ανταγωνισμός για τις θέσεις απασχόλησης μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών εργαζομένων. Αντιθέτως, οι μετανάστες έπαιξαν ένα συμπληρωματικό οικονομικό ρόλο καλύπτοντας διαρθρωτικά κενά της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα και τις κατασκευές. Στην αγροτική Ελλάδα υπήρχε μεγάλη ζήτηση τόσο για ανειδίκευτους όσο και για εξειδικευμένους μετανάστες. (Κασίμης 2003 , Κασίμης και

Παπαδόπουλος, 2005). Το ποσοστό των ανδρών είναι ελαφρώς υψηλότερο από αυτό των γυναικών (54,5% και 45,5% αντίστοιχα). Οι περισσότεροι μετανάστες το 54% συνολικά, άνδρες και γυναίκες δηλώνουν ότι η εργασία είναι ο κύριος λόγος για να έρθουν στην Ελλάδα. Ο δεύτερος πιο σημαντικός λόγος για την εγκατάσταση στη χώρα είναι η οικογενειακή επανένωση, περίπου 100.000 άτομα συνολικά, δηλαδή το 13%, ακολουθούμενο από επιστροφή στη χώρα καταγωγής τους. Συγκεκριμένα 52.000 αλλοδαποί εκ των οποίων 15.000 προέρχονται από βιομηχανικές χώρες όπως οι ΗΠΑ, Αυστραλία, Καναδά και Γερμανία, άλλοι 12.000 είναι Αλβανοί πολίτες, 5.000 από Γεωργία, 5.000 από τη Ρωσία, 2.500 από την Τουρκία, 2.300 από την ΠΓΔΜ και τέλος 1.000 από Καζακστάν. Η απογραφή περιελάμβανε κατηγορία «άλλων λόγων» εκτός από την εργασία, την οικογένεια, επιστροφή, σπουδές και αναζήτηση ασύλου, η οποία σημειώθηκε από 164.180 άτομα περίπου ισάξια μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η μεγαλύτερη ομάδα μεταναστών στην Ελλάδα προέρχεται από τα Βαλκάνια. Πάνω από το ήμισυ εγγεγραμμένων στην απογραφή το 57% ή 438.000 είναι Αλβανοί πολίτες. Η πλειοψηφία αυτών, το 54% δηλαδή 240.000, δήλωσαν ότι ήρθαν στην Ελλάδα για να βρουν εργασία. Περίπου το 15% δηλαδή 70.000, ήρθε για οικογενειακή επανένωση και περίπου το 2,3% δηλαδή 10.000 ως εθνοτικές επαναπατριζόμενες. Περίπου το ένα τρίτο των Αλβανών εργάζεται στον κατασκευαστικό τομέα και ένα άλλο 20% στη γεωργία. Η δεύτερη μεγαλύτερη εθνική ομάδα, με πολύ μεγάλη διαφορά από την πρώτη, είναι Βούλγαροι πολίτες με 35.000 άτομα εγγεγραμμένα στην απογραφή. Δυο τρίτα ανάμεσά τους, περισσότερα από 27.000 άτομα, ήρθαν να εργαστούν στην Ελλάδα. Περίπου το ένα τρίτο αυτών εργάζονται στη γεωργία και ένα άλλο τρίτο σε υπηρεσίες ιδιωτικής φροντίδας και καθαρισμού σπιτιών (Anna Triandafyllidou and Ruby Gropas- 2006 Report).

2.1.2. Η Εισερχόμενη μετανάστευση τα χρόνια της οικονομικής κρίσης.

2.1.2.1 Η μετανάστες την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα

Η θετική συμβολή των μεταναστών όταν η οικονομία βρισκόταν σε άνοδο, φαίνεται να ξεθωιάζει στα χρόνια της ύφεσης. Η χώρα βρίσκεται στο χαμηλότερο οικονομικό επίπεδο των τελευταίων δεκαετιών, λόγω της πρωτόγνωρης οικονομικής κρίσης που έπληξε σταδιακά το σύνολο των οικονομικών κλάδων και ειδικότερα την μισθωτή εργασία, τον δημόσιο τομέα και τα μεσαία και χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Τα πρωτοφανή για τη χώρα ποσοστά

ανεργίας και η μεγάλη μείωση των πραγματικών εισοδημάτων των Ελλήνων εργαζομένων έχουν επισκιάσει τα πάντα. Τα προβλήματα των μεταναστών την ίδια περίοδο είναι πολύ μεγαλύτερα σε σχέση με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες. Στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν, οι μετανάστες, προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον αποδεχόμενοι ολοένα και μεγαλύτερη ευελιξία στις εργασιακές τους σχέσεις. Έτσι λοιπόν οι μετανάστες εργάτες αναλαμβάνουν όλο και περισσότερο επισφαλείς θέσεις εργασίας, με αβέβαιο, απρόβλεπτο και επικίνδυνο μέλλον (Kalleberg, 2009, Άντερσον, 2010). Η μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα τους εξασφαλίζει να βοηθά τομείς και κλάδους της οικονομίας να παραμένουν δυναμικοί. Ιδιαίτερα κρίσιμο στοιχείο είναι η ενίσχυση της διασύνδεσης των αναγκών της αγοράς εργασίας σε επαγγέλματα και δεξιότητες με τις αντίστοιχες γνώσεις και δεξιότητές τους. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να επιτευχθεί η ένταξη των μεταναστών, στην αγορά εργασίας, χωρίς «κραδασμούς» και συγκρούσεις στα θέματα κοινωνικής συνοχής, λόγω ορθής αντιστοίχισης των δεξιοτήτων με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Μια από τις βασικές προϋποθέσεις για την ομαλή ένταξη στην αγορά εργασίας των ατόμων που εισέρχονται στη χώρα νόμιμα είναι η απασχόληση τους σε θέσεις εργασίας που δεν καλύπτονται σε απόλυτο βαθμό από το εγχώριο εργατικό δυναμικό καθώς και η κατά το δυνατόν αξιοποίηση των μεταναστών, σε τομείς με αποδεδειγμένα πιο ολοκληρωμένη εξειδίκευση σε σχέση με το εγχώριο εργατικό δυναμικό.

2.1.2.2 Το Φαινόμενο της Ευρωπαϊκής Μεταναστευτικής- Προσφυγικής κρίσης

Το φαινόμενο της μεταναστευτικής- προσφυγικής κρίσης αποτελεί ένα σημαντικό ίσως το σημαντικότερο κομμάτι της εισερχόμενης μετανάστευσης την περίοδο 2008-2018. Μετά το 2014 υιοθετήθηκε ο όρος ‘Ευρωπαϊκή μεταναστευτική κρίση’ που δημιουργήθηκε, προκειμένου να περιγράψει την όλο και μεγαλύτερη μετακίνηση μεταναστών και προσφύγων προς την Ευρώπη. Συγκεκριμένα, οι φράσεις ‘μεταναστευτική κρίση’ και ‘προσφυγική κρίση’ άρχισαν να χρησιμοποιούνται ευρύτερα μετά τον Απρίλιο 2015. Η μεταναστευτική κρίση εκδηλώθηκε στην Ευρώπη εξαιτίας της συνεχιζόμενης εμπόλεμης κατάστασης στη Συρία, η οποία οδήγησε μεγάλους αριθμούς ατόμων να αναζητήσουν προστασία στην Ευρώπη. Σε αυτό το πλαίσιο, θα λέγαμε ότι η Ελλάδα βρέθηκε στο μάτι του κυκλώνα της μεταναστευτικής κρίσης λόγω της γεωγραφικής της θέσης. Η κατάσταση για την Ελλάδα

είναι αρκετά δύσκολη, καθώς η χώρα, προσπαθεί να διαχειριστεί τις υφιστάμενες ροές μεταναστών και προσφύγων ειδικά σε μια περίοδο που βρίσκεται σε δίνη οικονομική κατάσταση. (Lois Labrianidis and Manolis Pratsinakis 2016). Οι πλειοψηφία των μετακινούμενων δεν είναι οικονομικοί μετανάστες που επιχειρούν να βρουν τρόπο να μετακινηθούν προς την Ευρώπη και να βελτιώσουν την τρόπο ζωής τους επωφελούμενοι από τα Ευρωπαϊκά κεκτημένα, αλλά η συντριπτική πλειοψηφία είναι πρόσφυγες με την έννοια ότι χρήζουν διεθνούς προστασίας και ότι δεν μπορούν να κάνουν διαφορετικά, παρά να φύγουν από τις πατρογονικές τους εστίες για να σωθούν και να ξαναρχίσουν τη ζωή τους στην Ευρώπη, εκεί όπου δεν θα απειλούνται πλέον. Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες η πλειοψηφία όσων έφτασαν στην Ευρώπη το 2015 ήταν πρόσφυγες πολέμου κυρίως από τη Συρία, το Αφγανιστάν, το Ιράκ και την Ερυθραία. Αναλυτικά το 2014, 283.532 πρόσφυγες εισήλθαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση με παράτυπα μέσα ακολουθώντας κυρίως τις διαδρομές που είχαν διαμορφωθεί στην Κεντρική Μεσόγειο, το Αιγαίο και τα Βαλκάνια¹⁴. Η πλειοψηφία αυτών έφτασαν μέσω της Λιβύης στην Ιταλία (170.664), ενώ στην Ελλάδα έφτασαν 50.834 πρόσφυγες μέσω της Τουρκίας¹⁵. Μέχρι τον Αύγουστο του 2015, 124.000 πρόσφυγες είχαν φτάσει στην Ελλάδα δια θαλάσσης, ενώ σύμφωνα με τη FRONTEX, 872.938 πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα το 2015 συνολικά είτε δια θαλάσσης είτε μέσω ξηράς. Υπολογίζεται ότι πάνω από ένα εκατομμύριο άτομα εισήλθαν συνολικά στην Ευρώπη με παράτυπα μέσα αριθμός που υπολογίζεται πως είναι τέσσερις φορές μεγαλύτερος από το 2014¹⁶. Το 2016 παρατηρείται μείωση των αφίξεων στην Ελλάδα από το Μάρτιο, με μέσο όρο 2.479 άτομα ανά μήνα, ενώ το δεύτερο τετράμηνο του 2016 παρατηρήθηκε μείωση της τάξεως του 90% συγκριτικά με το 2015¹⁷. Σημαντικό ρόλο στη μείωση των αφίξεων έπαιξε το σταδιακό κλείσιμο των συνόρων και της λεγόμενης Βαλκανικής οδού αλλά και η συμφωνία μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Τουρκίας

¹⁴ Πηγή: The UN Refugee Agency, 2015 Γ' Τρίμηνο

¹⁵ Πηγή: FRONTEX, 2015 Α' Τρίμηνο

¹⁶ Πηγή: FRONTEX, 2015β, FRONTEX 2016, The UN Refugee Agency & International Organisation for Migration. 2015, και International Organisation for Migration.

¹⁷ Πηγή: The UN Refugee Agency, n.d. α, FRONTEX, 2016 Β' Τρίμηνο

για το προσφυγικό ζήτημα¹⁸. Από τους πρόσφυγες που είτε πέρασαν από τη χώρα μας είτε παραμένουν λόγω του κλεισίματος των συνόρων το ποσοστό το οποίο έχει κάνει αίτημα ασύλου είναι συγκριτικά μικρό. Σύμφωνα με την Ελληνική Υπηρεσία Ασύλου το 2015 έγιναν 13.197 αιτήσεις χορήγησης ασύλου εκ των οποίων οι 9.866 ήταν από άντρες, οι 3.331 από γυναίκες και οι 426 από ασυνόδευτους ανηλίκους¹⁹, ο μεγαλύτερος αριθμός αιτήσεων προήλθε από υπηκόους της Συρίας (3495) ενώ ακολουθούν το Πακιστάν (1823) και το Αφγανιστάν (1721). Σχετικά με τις αιτήσεις ασύλου για το έτος 2016 έγιναν συνολικά 51.092 αιτήσεις, 32.017 από άντρες, 19.075 από γυναίκες και 2.353 από ασυνόδευτους ανήλικους. Αν και έγινε ένα πραγματικά τεράστιο βήμα για τη λύση του μεταναστευτικού και προσφυγικού προβλήματος μέσα από την υλοποίηση του Εθνικού Σχεδίου Δράσης, στην πράξη αυτό παρουσιάζεται ανεπαρκές στο να καλύψει τις ανάγκες που δημιουργούνται καθημερινά με τις συνεχώς ανεξέλεγκτες αυξανόμενες ροές. Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες φαίνονται εγκλωβισμένοι στα κέντρα υποδοχής και κράτησης²⁰ αλλά και η χώρα φαίνεται να αναλαμβάνει σχεδόν αβοήθητη ένα τεράστιο έργο πολύ μεγαλύτερο από τις οικονομικές της δυνατότητες.

Με μια ανασκόπηση των παραπάνω αλλά και της βιβλιογραφίας σχετικά με τις οικονομικές επιπτώσεις της εισερχόμενης μετανάστευσης στην Ελλάδα, επισημαίνεται ότι οι περισσότερες μελέτες που έχουν γίνει συμφωνούν για την ταυτόχρονη ύπαρξη θετικών και αρνητικών αποτελεσμάτων. Στα θετικά αναφέρονται, μεταξύ άλλων, η συμβολή στην αύξηση του ΑΕΠ και η αναζωογόνηση του αγροτικού τομέα και των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Στα αρνητικά αναφέρονται, μεταξύ άλλων, η διεύρυνση της ήδη διογκωμένης παραοικονομίας και σε ορισμένες περιπτώσεις η υποκατάσταση της εργασίας χαμηλών ή μεσαίων προσόντων των γηγενών.

¹⁸ Πηγή Buchanan και Peçanha, 2016

¹⁹ Πηγή: Ελληνική Υπηρεσία Ασύλου

²⁰ Hotspots

2.2 Η Εξερχόμενη μετανάστευση

Ένα από τα πιο βαθιά αποτελέσματα της ελληνικής οικονομικής κρίσης ήταν η μαζική και ταχεία μετανάστευση χιλιάδων κυρίως μορφωμένων Ελλήνων. Ο ρόλος του ανθρώπινου κεφαλαίου και γενικότερα της γνώσης στην αναπτυξιακή διαδικασία αποτελούν καθοριστικά στοιχεία της θεωρίας της “ενδογενούς ανάπτυξης”, όπως διατυπώθηκε από τους Romer (1986, 1989), Lucas (1988), Azariadis and Drazen (1990) και Becker (1993). Βασικό επιχείρημα είναι ότι η οικονομία που συσσωρεύει υψηλής ποιότητας ανθρώπινο κεφάλαιο, το οποίο απασχολείται στην παραγωγική του διαδικασία, νέμεται τους καρπούς της τεχνολογικής προόδου, βελτιώνει την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητά της και επιδεικνύει υψηλό και διατηρήσιμο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 επικράτησε ο όρος “οικονομία της γνώσης” (knowledge-driven ή knowledge-based economy, OECD 1996), καταδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο τη σχέση ανάμεσα στην οικονομία της αγοράς και στη γνώση. Η γνώση οδηγεί στη δημιουργία νέων προϊόντων και υπηρεσιών, στον αποτελεσματικότερο συνδυασμό της εργασίας και του φυσικού κεφαλαίου και στην καινοτομία. Βασικός φορέας γνώσης είναι το ανθρώπινο κεφάλαιο. Προτεραιότητα λοιπόν της πολιτείας θα πρέπει είναι η δημιουργία, η διατήρηση και η προστασία του ανθρώπινου κεφαλαίου της χώρας.

Οι Έλληνες πολίτες ήταν μεταξύ των λιγότερο κινητών Ευρωπαίων. Μια έρευνα του Ευρωβαρόμετρου για την αγορά εργασίας, έδειξε ότι οι Έλληνες ήταν από τους λιγότερο ευνοϊκούς Ευρωπαίους, μετά τους Κύπριους, προς την κινητικότητά τους σε μεγάλες αποστάσεις (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2006). Μια άλλη έρευνα, που πραγματοποιήθηκε το 2009, έδειξε ότι μόνο το 8% των Ελλήνων προέβλεπε να εργαστούν στο εξωτερικό κάποια στιγμή στο μέλλον το οποίο ήταν το χαμηλότερο μετά από αυτό των Ιταλών, ενώ το μερίδιο των Ελλήνων που θα ήταν έτοιμο να εργαστεί σε κάποια άλλη χώρα σε περίπτωση ανεργίας βρέθηκε πολύ κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2010). Αυτό όμως σύντομα άλλαξε. Το 2014, περισσότεροι από ένας στους τρεις Έλληνες ισχυρίστηκε ότι θα ήταν πρόθυμοι να μεταναστεύσουν για αναζήτηση εργασίας (Newpost 2014), και το μερίδιο φαίνεται να είναι σαφώς υψηλότερο μεταξύ των μορφωμένων νέων ενηλίκων (Lois Labrianidis and Manolis Pratsinakis – 2016).

2.2.1 Η Εξερχόμενη μετανάστευση των Ελλήνων κατά την περίοδο της κρίσης (Το φαινόμενο της Διαρροή Εγκεφάλων- braindrain)

Η Ελληνική οικονομία όπως αναλυτικά περιγράψαμε στο 1^ο Κεφάλαιο, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης βρέθηκε σε μια παρατεταμένη ύφεση, που οφείλεται όχι μόνο στον αντίκτυπο της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης, αλλά και στις σοβαρές μόνιμες ενδογενείς αδυναμίες της. Άμεση συνέπεια της μακρόχρονης δυσμενούς διεθνούς και εγχώριας μακροοικονομικής συγκυρίας είναι η εκτίναξη του ποσοστού ανεργίας, ιδιαίτερα των νέων, σε πρωτόγνωρα επίπεδα. Επακόλουθο της μαζικής ανεργίας είναι η απώλεια ανθρώπινου κεφαλαίου, που λαμβάνει δύο κυρίως μορφές, τη απαξίωση ικανοτήτων και δεξιοτήτων εξαιτίας είτε της μακράς αδράνειας και απραξίας, είτε της υποαπασχόλησης σε θέσεις εργασίας μικρότερης εξειδίκευσης (brain waste) και, δεύτερον, μαζική φυγή στο εξωτερικό του πλέον υγιούς και παραγωγικού τμήματος του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας (braindrain). Οι οικονομικές και πολιτικές συνθήκες στην Ελλάδα φαίνεται πως οδήγησαν σε περιορισμό της ζήτησης της Ελληνικής αγοράς για πτυχιούχους, καθώς το τεχνολογικό επίπεδο της χώρας είναι απαρχειωμένο γεγονός που οδηγεί στην αδυναμία απορρόφησης του μορφωμένου δυναμικού από την εγχώρια αγορά (Λαμπριανίδης, 2011:174-175) και αυτό οδηγεί κάποιους στη μετανάστευση. Καλύτερη τύχη αναζητούν όλο και περισσότερα νέα άτομα με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, κάτοχοι πτυχίων, μεταπτυχιακών ακόμα και διδακτορικών σε χώρες που η εξειδίκευση και η μόρφωση είναι απαραίτητη. Ο όρος “διαρροή εγκεφάλων”, “μετανάστευση/έξοδος/φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου” (brain drain/migration or exodus) έγινε δημοφιλής τη δεκαετία του 1960, όταν χρησιμοποιήθηκε ευρέως. Έκτοτε, με τον όρο “διαρροή εγκεφάλων” περιγράφεται στη διεθνή βιβλιογραφία η μαζική εκροή μορφωμένων και ταλαντούχων ανθρώπων, συνήθως από τις φτωχές χώρες με λιγότερο ευνοϊκό εργασιακό περιβάλλον προς τις ανεπτυγμένες πλούσιες χώρες στις οποίες οι προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης και προόδου καθώς και η αμοιβή εργασίας είναι καλύτερες. Σύμφωνα με το 43ο τεύχος του οικονομικού Δελτίου της Τράπεζας της Ελλάδος, το οποίο μεταξύ άλλων περιέχει και μια μελέτη με θέμα «Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: Η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης»²¹, από το 2008 μέχρι το 2013, σχεδόν 223 χιλιάδες νέοι, κάτοικοι Ελλάδος, ηλικίας 25-39 ετών εξήλθαν μόνιμα

²¹ (Λαζαράτου, 2016:33-54), «στην Ελλάδα της κρίσης, το φαινόμενο της εκροής ανθρώπινου κεφαλαίου, έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις»

από τη χώρα με κατεύθυνση τις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες, αναζητώντας εργασία με καλύτερη αμοιβή και καλύτερες προοπτικές κοινωνικής και οικονομικής προόδου. Είναι η γενιά που επηρεάστηκε περισσότερο από την κρίση και ήταν σχεδόν σε καθημερινή βάση, οι αναφορές των διεθνών και εγχώριων μέσων ενημέρωσης για το ελληνικό φαινόμενο της κλιμακούμενης εκροής ανθρώπινου δυναμικού. Αρκετές δειγματοληπτικές έρευνες έχουν διεξαχθεί για τον εντοπισμό των ποιοτικών χαρακτηριστικών εκ των οποίων τα αποτελέσματα όλων των ερευνών συγκλίνουν στο ότι το σύγχρονο κύμα μετανάστευσης αφορά νέους, άγαμους και με υψηλή μόρφωση. Ως ένδειξη αυτής της τάσης, οι υποβολές βιογραφικών σημειωμάτων στην πύλη Europass²² είχαν αυξηθεί εκθετικά και συγκεκριμένα το 2014 υποβλήθηκαν 54.000 βιογραφικά από την Ελλάδα μέγεθος 2,6 φορές μεγαλύτερο από ό, τι το 2011 και εννέα φορές μεγαλύτερο από το 2007. Μεταξύ των σημαντικότερων λόγων μετακίνησης καταγράφονται όχι μόνο η ανεργία και η δυσμενής οικονομική συγκυρία, αλλά και η έλλειψη μέριμνας από την πολιτεία για την παροχή ευκαιριών αριστείας και εξέλιξης. Όπως φαίνεται αποτέλεσε απαραίτητη στρατηγική επιβίωσης για πολλούς ανθρώπους που δυσκολευόταν να επιτύχουν τις ανάγκες τους, ενώ, ταυτόχρονα, καθιστούν τη μετανάστευση μια όλο και πιο ελκυστική επιλογή για την σταδιοδρομία τους. (Lois Labrianidis and Manolis Pratsinakis 2016). Οι νέοι αυτοί μετανάστες θεωρούνται σημαντικός μοχλός για την έρευνα, τον ακαδημαϊκό χώρο, για την τεχνολογική ανάπτυξη των χώρων υποδοχής που εγκαταστάθηκαν και χαίρουν θετικής αποδοχής (Αρτέμη, 2017:159).

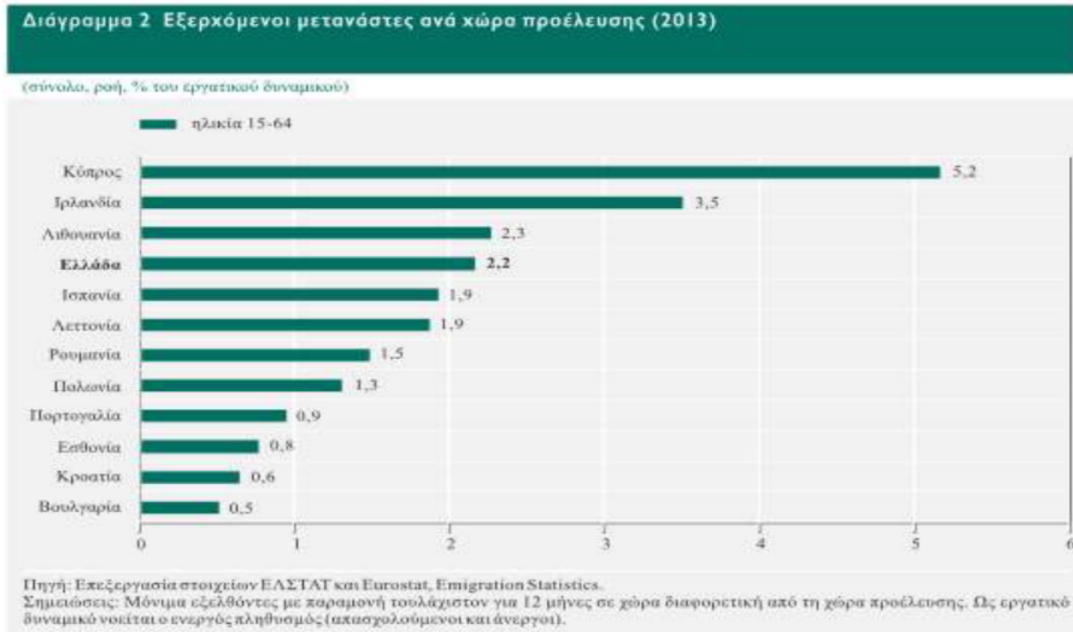
2.2.2 Στατιστικά στοιχεία της Διαρροής Εγκεφάλων- braindrain

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ²³, ο αριθμός των μονίμως εξελθόντων κατοίκων Ελλάδος ηλικίας 15-64 ετών το 2013 ήταν σχεδόν τριπλάσιος από ό, τι το 2008, ξεπερνώντας τις 100 χιλιάδες άτομα. Σωρευτικά, μεταξύ των ετών της κρίσης 2008-2013, 427 χιλιάδες μόνιμοι κάτοικοι Ελλάδος εξήλθαν μόνιμα από τη χώρα. Εξάλλου, μεταξύ των ετών

²² Europass – **forum**, μέσω του οποίου ο ενδιαφερόμενος μπορεί να συμπληρώσει 5 έγγραφα που αφορούν τις επαγγελματικές του δυνατότητες

²³ Πηγή: 43^ο Τεύχος της Τράπεζας της Ελλάδος «Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: Η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης»

2010 και 2013 σχεδόν 209 χιλιάδες Έλληνες υπήκοοι και σχεδόν 187 χιλιάδες μη Έλληνες υπήκοοι, μόνιμοι κάτοικοι Ελλάδος, εξήλθαν μόνιμα από τη χώρα. Το 2014 συνολικός αριθμός των εξερχομένων μεταναστών εκτιμάται σε 106,8 χιλιάδες άτομα.

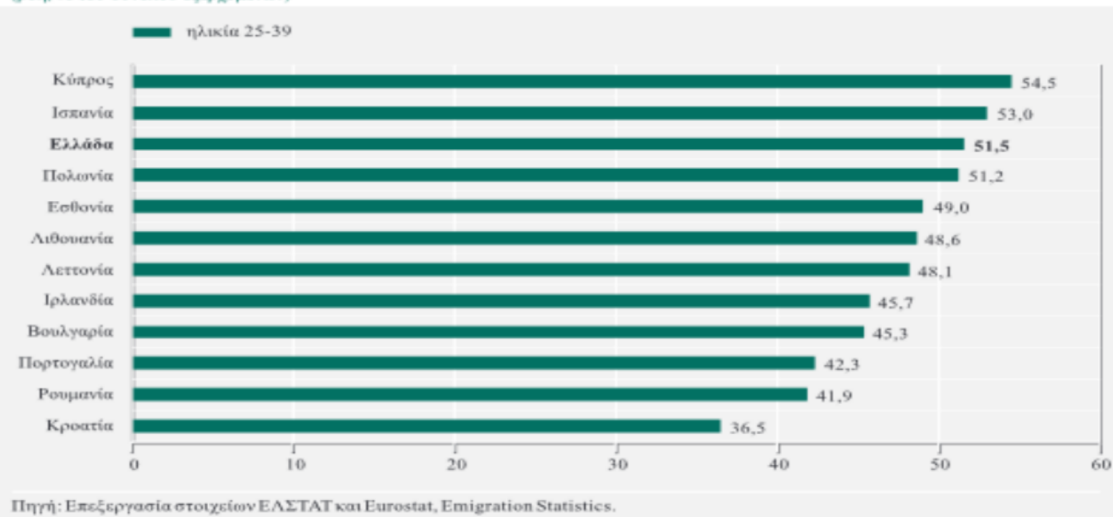

Πηγή: 43^ο Τεύχος της Τράπεζας της Ελλάδος «Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: Η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης»

Όπως παρατηρούμε στο Διάγραμμα 2, η Ελλάδα για το 2013 έχει την τέταρτη χειρότερη επίδοση μεταξύ των 12 κρατών-μελών της ΕΕ με θετική καθαρή μεταναστευτική εκροή, μετά την Κύπρο, την Ιρλανδία και τη Λιθουανία, με βάση το μέγεθος της ροής των μόνιμως εξελθόντων κατοίκων Ελλάδος ως ποσοστού ως προς το εργατικό δυναμικό της χώρας.

Διάγραμμα 3 Εξερχόμενοι μετανάστες ανά χώρα προέλευσης, νέοι σε ηλικία (2013)

(ροή, % του συνόλου εξερχόμενων)

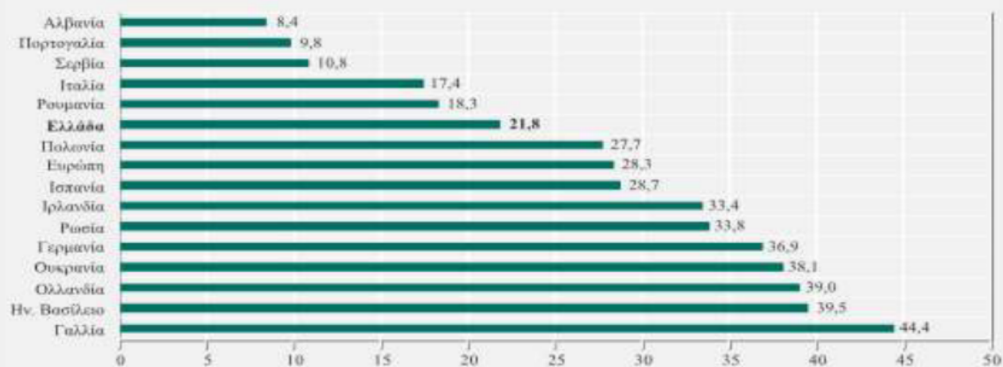
Πηγή: 43^ο Τεύχος της Τράπεζας της Ελλάδος «Φύγη ανθρώπινου κεφαλαίου: Η ούγκχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης»

Στο Διάγραμμα 3 παρατηρούμε ότι η Ελλάδα για το 2013 είχε την τρίτη χειρότερη επίδοση μετά την Κύπρο και την Ισπανία με βάση το ποσοστό των νέων σε ηλικία εξερχόμενων μεταναστών. Συγκεκριμένα, οι εξερχόμενοι μετανάστες ηλικίας 15-64 ετών αντιπροσωπεύουν περισσότερο από το 2% του εργατικού δυναμικού της χώρας, ενώ η συμμετοχή των νέων της πλέον παραγωγικής ηλικίας 25-39 ετών ξεπερνά το 50% του συνόλου των εξερχόμενων. Σύμφωνα με τα στοιχεία σχετικής έρευνας (Lois Labrianidis and Manolis Pratsinakis -Greece's new Emigration at times of Crisis - GreeSE Paper No.99 - Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe-May 2016), η μέση ηλικία του μετανάστη είναι 30,5 ετών μετά την περίοδο 2010, δηλαδή δύο χρόνια υψηλότερο από ό, τι στην περίοδο 2000-2009 όπου ήταν 28,3 έτη και έξι χρόνια υψηλότερο από ό, τι το την περίοδο 1990-1999 όπου ήταν 24,3 έτη. Ταυτόχρονα, ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών έφυγε από την Ελλάδα στην ηλικία των 40 ετών. Αυτός ο αριθμός ήταν στο 11% της συνολικής εκροής.

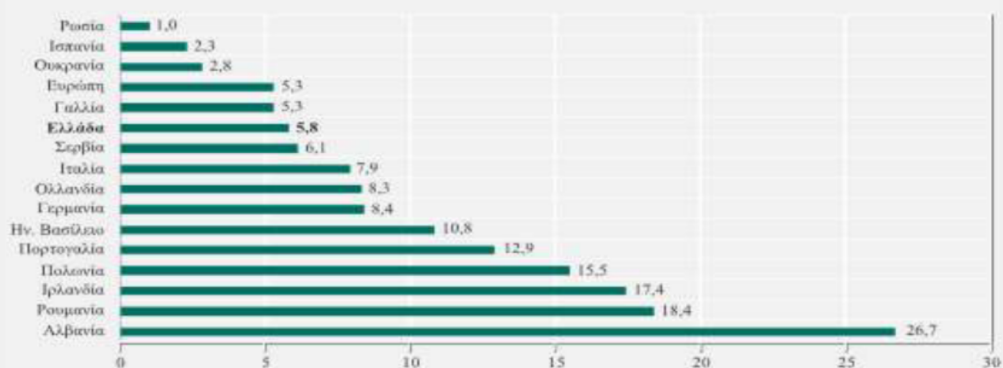
Διάγραμμα 4 Μετανάστευση Ευρωπαίων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2010-2011)

(%)

Α. Ως ποσοστό του συνόλου των εξερχόμενων μεταναστών της αντίστοιχης χώρας (15+)

Β. Ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού της αντίστοιχης χώρας

Πηγή: Εξεργασία στοιχείων OECD-UNDESA (2015), OECD (2015), DIOC 2010/11 και Barro-Lee (1993).

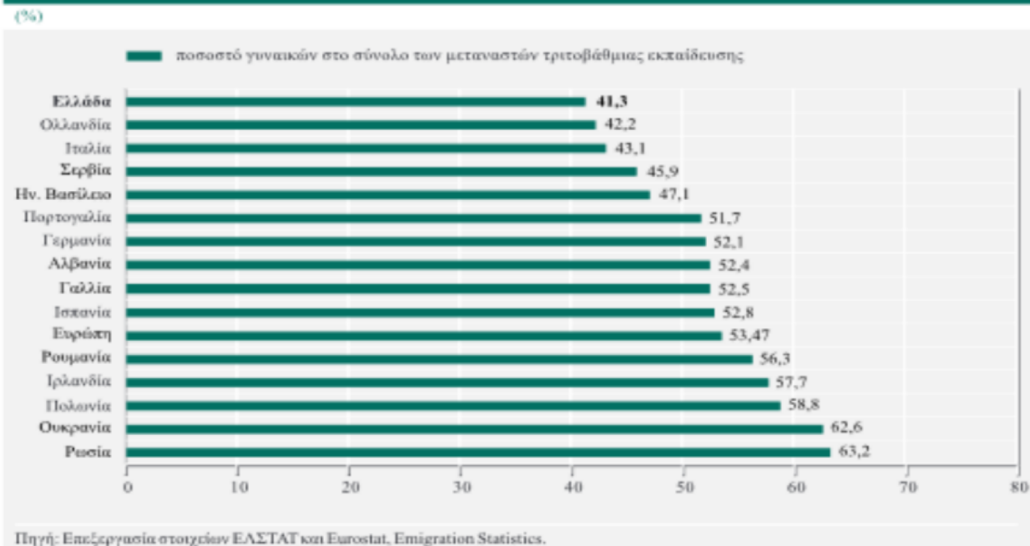
Σημειώσεις: Μόνιμα εξελθόντες (παρμονή σε ξένη χώρα για τουλάχιστον 12 μήνες), τριτοβάθμια εκπαίδευση-επίπεδα 5-8, ISCED 2011, ανώτερη και ανώτατη πρώτη (πτυχίο) και δεύτερης βαθμίδας (μεταπτυχιακός τίτλος και διδακτορικό δίπλωμα), απόθεμα, με κριτήριο τη χώρα γέννησης. Ως εργατικό δυναμικό νοείται ο ενεργός πληθυσμός (απασχολούμενοι και άνεργοι).

Πηγή: 43^ο Τεύχος της Τράπεζας της Ελλάδος «Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: Η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης»

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2010-11, το ποσοστό των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που ζούσαν μονίμως σε κάποια άλλη χώρα του ΟΟΣΑ ήταν αρκετά μικρότερο από το μέσο όρο 15 ευρωπαϊκών χωρών και σχεδόν το μισό του ποσοστού των Γάλλων και Βρετανών. Το σημαντικό άνοιγμα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν ακολουθήθηκε από μια αναλογική αύξηση των αντίστοιχων ευκαιριών απασχόλησης, με αποτέλεσμα τα σχετικά υψηλά ποσοστά ανεργίας μεταξύ των αποφοίτων. Τα εκπαιδευτικά επίπεδα θα μπορούσαν να προσδώσουν πρόσβαση σε θέσεις εργασίας διαφορετικής κοινωνικής κατάστασης και γόητρο, αλλά οι νέοι όλων των επιπέδων εκπαίδευσης,

συμπεριλαμβανομένων και των υψηλά μορφωμένων, αντιμετώπισαν δυσκολίες κατά τη μετάβασή τους από την εκπαίδευση στην εργασία. (Lois Labrianidis and Manolis Pratsinakis 2016).

Διάγραμμα 5 Μετανάστευση Ευρωπαίων γυναικών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2010-2011)

Πηγή: 43^ο Τεύχος της Τράπεζας της Ελλάδος «Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: Η ούγκρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης»

Όσο αφορά τις γυναίκες, το ποσοστό των γυναικών ήταν το μικρότερο μεταξύ των 34 χωρών του ΟΟΣΑ για τα έτη 2010-2011. Μεταξύ άλλων επισημαίνει η οικονομολόγος και συγγραφέας της σχετικής έρευνας (Lois Labrianidis and Manolis Pratsinakis -Greece's new Emigration at times of Crisis - GreeSE Paper No.99 -Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe-May 2016) ότι αυτό σημαίνει ότι με βάση τα στοιχεία της για τα έτη 2010 & 2011 η κινητικότητα των ελληνίδων υψηλού μορφωτικού επιπέδου δεν μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη. Οι ικανοποιητικές αποδοχές, η εύρεση εργασίας στο δημόσιο τομέα και τα ευεργετικά αποτελέσματα του κράτους πρόνοιας ήταν παράγοντες που επέδρασαν ανασταλτικά στην κινητικότητα των Ελληνίδων μεταξύ των ανεπτυγμένων χωρών στα χρόνια 2010-2011. Μετά το έτος αυτό όμως η εικόνα άλλαξε σημαντικά.

Όσο αφορά τους προορισμούς των μεταναστών κατά την περίοδο της κρίσης, και όπως φαίνεται και από σχετική μελέτη (Τριανταφυλλίδου και Γκρόπας - 2014), οι νέοι μετανάστες κατευθύνονται σε διάφορους προορισμούς, διαφορετικούς από ό, τι τις προηγούμενες δεκαετίες. Από τη Μέση Ανατολή, στην Άπω Ανατολή και από την Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια στον Καναδά και Αυστραλία. Ωστόσο, η συντριπτική πλειοψηφία φαίνεται να κατευθύνεται προς τις χώρες της ΕΕ. Η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο προσελκύουν ιδιαίτερα το μεγαλύτερο μερίδιο των εκροών συγκεντρώνοντας περισσότερο από το ήμισυ των μεταναστών. Σύμφωνα με στοιχεία άλλης έρευνας (Lois Labrianidis and Manolis Pratsinakis -Greece's new Emigration at times of Crisis - GreeSE Paper No.99 -Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe-May 2016), οι ΗΠΑ και η Αυστραλία φαίνεται να είναι οι επόμενοι πιο δημοφιλείς προορισμοί και ακολουθούνται από πολλούς άλλους ευρωπαϊκούς προορισμούς, όπως Σουηδία, Γαλλία, Βέλγιο, Αυστρία και Ελβετία.

2.2.3 Αιτίες φαινομένου Διαρροής Εγκεφάλων- braindrain

Το *Brain Drain*, που δικαίως έχει χαρακτηριστεί ως, πραγματική τραγωδία για την Ελλάδα, φαίνεται ότι δεν είναι μόνο φαινόμενο των καιρών και της κρίσης. Για του λόγου το αληθές, οι νέοι επιστήμονες, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας της ICAP που παρουσιάστηκαν από το διευθύνοντα σύμβουλό της και πρόεδρο της ΕΑΣΕ κ. Κωνσταντέλλο, δηλώνουν ως πρώτη αιτία της φυγής τους την αναξιοκρατία και τη διαφθορά, που επηρεάζει τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και ως δεύτερο λόγο την κρίση. Η οικονομική κρίση, αν και δεν είναι ο βασικός λόγος για τη διαρροή εγκεφάλων στο εξωτερικό, σίγουρα επιδείνωσε την κατάσταση, αφού το 63% έχει φύγει από την Ελλάδα. Το ρόλο της κρίσης στην επιδείνωση του *Brain Drain* επιβεβαιώνει και το γεγονός ότι σχεδόν οι μισοί νέοι, που έχουν φύγει από την Ελλάδα, ποσοστό 47%, είχε ήδη εργαστεί στη χώρα πριν φύγει. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι η ελληνική οικονομία και κοινωνία βιώνει εκ νέου στην ιστορία της μια σύγχρονη φάση μαζικής μετανάστευσης. Με άλλα λόγια, η ελληνική οικονομία και κοινωνία επένδυσε στη φυγή ως αντίδραση στην εκτίναξη του ποσοστού ανεργίας και στην ταχεία βύθισή της στην ύφεση και στη φτώχεια. Σύμφωνα με σχετική Έκθεση του OECD το 2016²⁴ μια σταθερή εξερχόμενη ροή σχεδόν 38 χιλιάδων ατόμων στα έτη 2008 και 2009 υπερδιπλασιάστηκε μέσα σε δύο μόνο έτη το 2010 και το 2011, για να ξεπεράσει το 2013 τις

²⁴ Πηγή: OECD-GREECE POLICY BRIEF-MINIGRATION- MARCH 2016

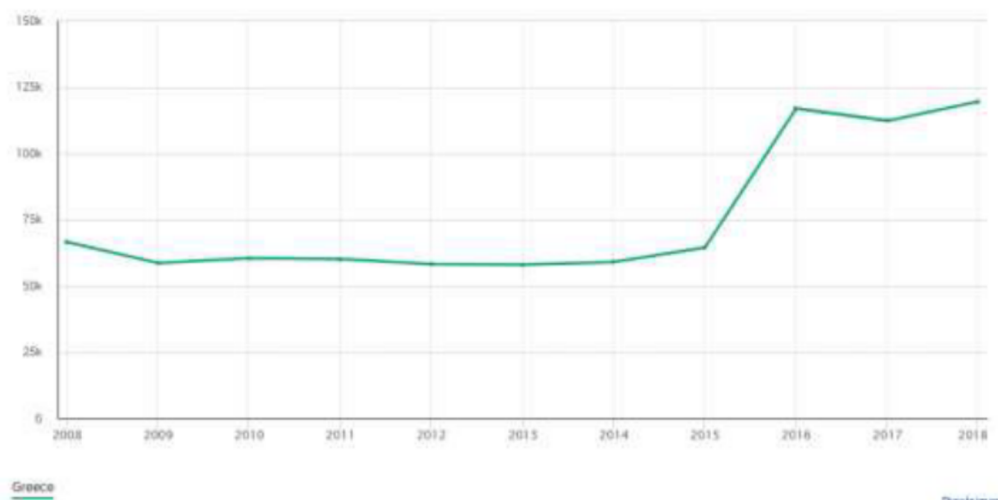
104 χιλιάδες άτομα και σχεδόν τις 427 χιλιάδες σωρευτικά για όλη την περίοδο. Ο αντίκτυπος της μαζικής αυτής ροής είναι πολυεπίπεδος και ευδιακριτός. Σύμφωνα με μελέτη του ΣΕΒ εκτιμάται ότι μια στις τρεις επιχειρήσεις στην Ελλάδα αντιμετωπίζει δυσκολίες στην κάλυψη κενών θέσεων εργασίας που απαιτούν υψηλό μορφωτικό επίπεδο ενώ σε άλλη έρευνα της εταιρίας Manpower η Ελλάδα κατατάσσεται στην 7η θέση ανάμεσα σε 43 χώρες όσον αφορά τη δυσκολία κάλυψης των αναγκαίων δεξιοτήτων από τις επιχειρήσεις. Επίσης το *Brain Drain* έχει επιφέρει και σημαντικό δημοσιονομικό κόστος λόγω της μη απόδοσης της δημόσιας επένδυσης που έχει γίνει για την εκπαίδευση όσων φεύγουν, το οποίο εκτιμάται περίπου σε 34.037€ ανά άτομο για αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τέλος το *Brain Drain* επιβαρύνει το δημογραφικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η χώρα μας. Οι παράγοντες που συμβάλλουν στην φυγή όσο και στην πρόθεση ή και στον ενδεχόμενο δισταγμό για την επιστροφή στην πατρίδα, σύμφωνα με σχετική μελέτη (Παράγοντες φυγής και επιστροφής στην πατρίδα: το παράδειγμα των Ελλήνων Brain Drainers που ζουν στο Ηνωμένο Βασίλειο-Αθανασία Χάλαρη - Ειρήνη Κουτάντου) φαίνεται ότι σχετίζονται κυρίως με μακροπαράγοντες σχετιζόμενους με τις οικονομικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα στην διάρκεια της κρίσης όσο και με παράγοντες κουλτούρας που σχετίζονται με επικρατούσες Ελληνικές νοοτροπίες, πέρα από την περίοδο ή την επιρροή της Ελληνικής κρίσης. Αυτές οι συνθήκες περιόριζαν τις προσωπικές και επαγγελματικές προοπτικές εξέλιξης και βελτίωσης των συμμετεχόντων. Αξιόπιστες πληροφορίες για τους λόγους που οδήγησαν στην μετανάστευση μπορούν επίσης να ληφθούν και μέσω της πλατφόρμας www.newdiaspora.com²⁵. Από τις ανοιχτές απαντήσεις των ερωτηθέντων, γίνεται σαφές ότι οι περισσότεροι από τους μετανάστες πριν από την κρίση, έφυγαν για σπουδές και η μετανάστευσή τους ήταν σημαντική κίνηση σταδιοδρομίας. Αντίθετα, μετά το 2010 ήταν μικρό το ποσοστό που είδαν τη μετανάστευσή τους με αυτόν τον τρόπο. Η πλειοψηφία μετανάστευσε λόγω αισθήσεων έλλειψης προοπτικών στην πατρίδα τους και λόγω μιας γενικά απογοητευμένης κοινωνικοοικονομικής κατάστασης στην Ελλάδα που συχνά συμβαδίζει μια βαθιά απογοήτευση με το πολιτικό κατεστημένο στην Ελλάδα και με κρατικούς θεσμούς.

²⁵ www.newdiaspora.com= πλατφόρμα για τους Έλληνες μετανάστες που ζουν στο εξωτερικό

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Συχνά διατυπώνεται η άποψη τόσο στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αλλά και γενικότερα υπάρχει η πεποίθηση πολλών Ελλήνων, ότι οι μετανάστες είναι υπεύθυνοι για την ανεργία των Ελλήνων εργαζομένων αφού καταλαμβάνουν ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού και τους υποκαθιστούν, καθώς επίσης και για τα χαμηλά ημερομίσθια, εφ' όσον είναι αυτοί που ασκούν πιέσεις για τη μείωση των μισθών και για τη διατήρηση της παραοικονομίας. Ταυτόχρονα, υποστηρίζεται ότι εάν οι μετανάστες φύγουν ή έστω αν υπάρξει μια ελεγχόμενη εισροή του φαινομένου που θα κατευθύνει τους μετανάστες ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας, τότε δεν θα καλύπτονται οι θέσεις εργασίας μόνο από μετανάστες αλλά και από ντόπιους εργαζόμενους. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης οι οποίες οδήγησαν στη μείωση των ποσοστών απασχόλησης και στην ραγδαία αύξηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της ανεργίας ενίσχυσαν αυτές τις απόψεις αυτές.

Γράφημα 3.1.1. Μετανάστευση στην Ελλάδα 2008-2018,

Πηγή: Eurostat - <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser>

3. Οικονομετρική Ανάλυση και Αποτελέσματα

Βάσει της οικονομικής θεωρίας η μετανάστευση οδηγεί σε μια αύξηση της προσφοράς εργασίας στην χώρα υποδοχής. Το αποτέλεσμα είναι αύξηση της απασχόλησης και μείωση του μισθού. Στη διεθνή βιβλιογραφία οι έρευνες έχουν δείξει ότι οι συνέπειες της μετανάστευσης δεν είναι πάντα οι αναμενόμενες. Εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης αγοράς εργασίας και ποικίλλουν στο χώρο όπως και στις διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες και τα επίπεδα εξειδίκευσης και εκπαίδευσης. Όπως είδαμε και στο 1^ο Κεφάλαιο, η Ελλάδα για το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου 2008-2018 διακρίνεται για τις χειρότερες επιδόσεις στον τομέα της απασχόλησης. Η ένταξη του μετανάστη στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής είναι ίσως ο κυριότερος παράγοντας κοινωνικής ένταξης καθώς η ίδια η εργασία αποτελεί το απαραίτητο διαβατήριο για όλες σχεδόν τις μορφές κοινωνικής συμμετοχής. Η κοινωνική ένταξη και συμμετοχή των μεταναστών στην αγορά εργασίας, με τη σειρά της μεγιστοποιεί την θετική τους συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας υποδοχής. Η ένταξη αυτή είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων και κυρίως της μεταναστευτικής πολιτικής που ακολουθεί η χώρα στην οποία εγκαθίσταται ο μετανάστης, αλλά και των ατομικών χαρακτηριστικών του όπως η εκπαίδευση, η εξειδίκευση, η οικογενειακή του κατάσταση, η ηλικία, το φύλο, η γνώση της γλώσσας στη χώρα υποδοχής, του τρόπου εισόδου του στη χώρα (νόμιμη ή μη μετανάστευση) κ.ά. Σημαντικό ρόλο παίζουν επίσης οι συνθήκες που μεγάλωσε και κοινωνικοποιήθηκε ο μετανάστης στη χώρα αποστολής και τελικά η προσωπικότητά του αλλά και οι συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας στη χώρα υποδοχής και οι μεταναστευτικές στρατηγικές που αυτή έχει υιοθετήσει (Levitas, 2004, Κασσιμάτη, 2009). Στο Κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να εκτιμήσουμε μέσω μιας Οικονομετρικής μελέτης εάν την περίοδο της κρίσης 2008-2018 και υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελληνική αγορά εργασίας, όπως αναπτύχθηκαν στο 1^ο Κεφάλαιο, η μετανάστευση στην Ελλάδα επηρέασε την απασχόληση του Ελληνικού εργατικού δυναμικού. Αν δηλαδή η ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας αναπλήρωσαν το γηγενούς εργατικό δυναμικό. Εστιάζουμε λοιπόν στο ποσοστό απασχόλησης των μεταναστών και πώς αυτό συγκρίνεται με αυτό των γηγενών.

3.1 Απασχόληση ανά Τομέα Παραγωγής και απασχόληση μεταναστών

3.1.1. Απασχόληση ανά Τομέα Παραγωγής

Οι εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης δεν κατανεμήθηκαν με ομοιόμορφο τρόπο ανάμεσα στις ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες. Για τις ανάγκες της μελέτης χρησιμοποιήσαμε δεδομένα από την **Eurostat** τον **μήνα Απρίλιο του 2021**. (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/overview>).

Εξετάζοντας την υπόθεση 1 οι μεταβλητές που συμπεριλήφθηκαν στο υπόδειγμα είναι οι εξής:

Πίνακας 1

Μεταβλητή	Περιγραφή	Αριθμός παρατηρήσεων
agriculture	Απασχολούμενοι στον Πρωτογενή τομέα	44
manufacturing	Απασχολούμενοι στον Δευτερογενή τομέα	44
services	Απασχολούμενοι στον Τριτογενή τομέα	44
foreign25_64	Απασχολούμενοι μετανάστες εκτός ΕΥστην ηλικιακή κλάση 25-64	44
foreign14_25	Απασχολούμενοι μετανάστες εκτός ΕΥ στην ηλικιακή κλάση 14-25	44
eu25_64	Απασχολούμενοι μετανάστες ΕΥ στην ηλικιακή κλάση 14-25	44

Τα δεδομένα αντιπροσωπεύουν τριμηνιαίες χρονολογικές σειρές που καλύπτουν το διάστημα 2008 έως 2018. Τα περιγραφικά στατιστικά των μεταβλητών παρουσιάζονται στον πίνακα 2.

Πίνακας 2

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
----------	-----	------	-----------	-----	-----

manufacturing	44	5.96	0.19	5.75	6.30
agriculture	44	6.18	0.06	6.09	6.31
services	44	7.51	0.10	7.38	7.69
foreign25_64	44	5.58	0.25	5.14	6.01
foreign14_25	44	2.96	0.56	2.25	3.89
eu25_64	44	3.93	0.27	3.44	4.33

Αρχικά όλες οι μεταβλητές ήταν σε χιλιάδες. Για τις ανάγκες της μελέτης πραγματοποιήθηκε η μετατροπή τους σε φυσικούς λογάριθμους. Για να είναι έγκυρες οι εκτιμήσεις των υποδειγμάτων που θα χρησιμοποιηθούν για τις ανάγκες της μελέτης θα πρέπει να προηγηθούν συγκεκριμένοι έλεγχοι των χρονοσειρών των μεταβλητών που αφορούν το χαρακτηριστικό της στασιμότητας, με άλλα λόγια την ύπαρξη μοναδιαίας ρίζας (unitroottests). Ένα ερώτημα που τίθεται σε σχέση με την ύφεση, είναι αν υπάρχουν κάποιοι κλάδοι που έχουν επιδείξει ανθεκτικότητα στην οικονομική κρίση, παρουσιάζοντας μικρή έστω αύξηση απασχόλησης ή μικρότερη μείωση απασχόλησης σε σχέση με άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Παρακάτω παρουσιάζουμε τα διαγράμματα της διαχρονικής εξέλιξης των μεταβλητών του πίνακα 1.

Η απασχόληση και στους τρεις τομείς της οικονομίας έχει επηρεαστεί όπως είναι γνωστό από την βαθιά κρίση της ελληνικής οικονομίας που άρχισε από το 2008. Οι εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης δεν κατανεμήθηκαν με ομοιόμορφο τρόπο ανάμεσα στις ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες. Στο επίπεδο των γενικών κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, κανένας κλάδος δεν κατόρθωσε να αυξήσει ή να διατηρήσει την απασχόλησή του εκτός από τον αγροτικό τομέα ο οποίος παρουσίασε διαφορετική συμπεριφορά κατά την έναρξη της κρίσης αλλά και μετά το έτος 2014 που άρχισε να παρατηρείται ανοδική τάση στην απασχόληση.

3.1.1.1. Η Απασχόληση στον Πρωτογενή Τομέα

Αν και στην Ελλάδα η μακροχρόνια τάση για το μερίδιο της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα είναι πτωτική, τα έτη της οικονομικής κρίσης η τάση αυτή έχει ανακοπεί και αναστραφεί λόγω των ισχυρών πτωτικών τάσεων στο δευτερογενή κυρίως τομέα της οικονομίας. Η απασχόληση στον αγροτικό τομέα μειώθηκε κατά περίπου 45 χιλιάδες απασχολούμενους. Συγκεκριμένα, η απασχόληση στον αγροτικό τομέα μειώθηκε από περίπου 510 χιλ. απασχολούμενους το 2008 σε περίπου 465 χιλ. το 2018 πολύ μικρότερη με την αντίστοιχη μείωση στους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας. Κατά την έναρξη της οικονομικής κρίσης και για τα πρώτα χρόνια παρότι η συνολική απασχόληση μειώνεται διαρκώς, η αντίστοιχη μεταβολή της απασχόλησης στο αγροτικό τομέα φαίνεται να παρουσιάζει ανθεκτικότητα. Στην περίοδο της κρίσης με την αύξηση της ανεργίας και την χαμηλή απασχόληση στους άλλους κλάδους της οικονομίας, η αγροτική δραστηριότητα κατέστη και πάλι ελκυστική διέξοδος και βιώσιμη προοπτική ανάκαμψης. Υπάρχει λοιπόν μια μετακίνηση προς την ύπαιθρο και τον αγροτικό τομέα και μια ανανέωσή του η οποία ενισχύεται και αναβαθμίζεται αποκτώντας ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα της κρίσης. Σημαντικός αριθμός νέων αγροτών εντάχθηκε σε νέα προγράμματα της ΕΕ και επένδυσε στην αγροτική εκμετάλλευση. Η ανοδική πορεία των πρώτων ετών όμως δεν συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια. Η αρνητική εξέλιξη της παραγωγής πολλών αγροτικών προϊόντων, η μεγάλη πτώση του μεριδίου του αγροτικού τομέα στην παραγωγή συνοδεύθηκε και από την πτώση του μεριδίου του στην απασχόληση κάτι το οποίο είναι φανερό ιδίως μετά το 2011.

Γράφημα 1

3.1.1.2 Η Απασχόληση στον Δευτερογενή Τομέα

Ο δευτερογενής τομέας, που περιλαμβάνει και τις κατασκευές εμφανίζει έντονη καθοδική τάση, από την αρχή της οικονομικής κρίσης και καταλήγει να χάνει τη μισή του περίπου απασχόληση γεγονός που υποδηλώνει την επικράτηση μιας γενικότερης τάσης βιομηχανικής οπισθοχώρησης.

Η μείωση της απασχόλησης στην μεταποίηση αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος της συνολικής μείωσης της απασχόλησης στην Ελλάδα την εξεταζόμενη περίοδο. Σε αυτήν την περίοδο, η απασχόληση στον Δευτερογενή τομέα μειώθηκε κατά περίπου 190 χιλιάδες. Συγκεκριμένα, η απασχόληση στον Δευτερογενή τομέα μειώθηκε από περίπου 547 χιλ. απασχολούμενους το 2008 σε περίπου 357 χιλ. το 2018, ενώ στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας η απασχόληση μειώθηκε από 1,57 εκατομμύρια απασχολούμενους το 2008 σε 1,48 εκατ. Ενώ λοιπόν η απασχόληση στην μεταποίηση συρρικνώθηκε, η αντίστοιχη μείωση στους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας ήταν μικρότερη. Συνεπώς, γίνεται φανερό ότι, τουλάχιστον σε όρους απασχόλησης, η μεταποίηση υπέστη πολύ εντονότερο πλήγμα από την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών σε σύγκριση με τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας.

Γράφημα 2

3.1.1.3. Η Απασχόληση στον Τριτογενή Τομέα

Στον Τριτογενή τομέα και στις υπηρεσίες, εμφανίζεται μια οριακή αύξηση της απασχόλησης τους κατά το πρώτο χρόνο της κρίσης, ακολούθησε έκτοτε καθοδική πορεία, αυξάνοντας το ρυθμό μείωσης της απασχόλησής τους από το 2010 και μετά. Συνολικά οι απώλειές της ανέρχονται 276 χιλ. θέσεις εργασίας. Αυτή η χαμηλότερη μείωση της απασχόλησης των υπηρεσιών, από την αντίστοιχη του δευτερογενούς τομέα αλλά και από αυτήν του συνόλου της οικονομίας, επιβεβαιώνει εν μέρει τις απόψεις που αντιλαμβάνονται τις υπηρεσίες ως σταθεροποιητικό παράγοντα αναφορικά με την απασχόληση. Παράγοντα που εμποδίζει τη γρήγορη επέκταση της στις περιόδους ανόδου της οικονομίας, αλλά ταυτοχρόνως και την πιο περιορισμένη μείωσή της σε περιόδους ύφεσης (Δεδουσόπουλος, 2002: 126).

Γράφημα 3

3.1.2 Απασχόληση μεταναστών

Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στην ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας μπορεί να ανιχνευτεί εξετάζοντας τη χρονική εξέλιξη του ποσοστού απασχόλησης των μεταναστών. Η απασχόληση αποτελεί βασικό στοιχείο της διαδικασίας ένταξης, καθώς η εξεύρεση εργασίας είναι θεμελιώδους σημασίας για τη συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης των μεταναστών στην απασχόληση μπορεί να βελτιώσει την οικονομία της Χώρας υποδοχής καθώς θα έχει θετικό αντίκτυπο στη βιωσιμότητα του συστήματος πρόνοιας, του συστήματος ασφάλισης καθώς και του εργατικού δυναμικού. Ως προς την ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας εστιάζουμε στο ποσοστό απασχόλησης των μεταναστών και πώς αυτό συγκρίνεται με αυτό των γηγενών. Το ποσοστό απασχόλησης των μεταναστών συνδέεται στενά με την ηλικιακή διάρθρωσή τους, και συγκεκριμένα με το ποσοστό των μεταναστών που είναι εργάσιμης ηλικίας, αλλά μπορεί να αποκλίνει από την ηλικιακή διάρθρωση ανάλογα με το ποσοστό ανεργίας των μεταναστών, τις κοινωνικές διακρίσεις σε βάρος τους, τις παραδοσιακές αντιλήψεις τους για την απασχόληση των γυναικών, κ.ά. Η κατανομή των μεταναστών στους διάφορους κλάδους της οικονομίας σύμφωνα με την τελευταία απογραφή (2001)²⁶ έχει ως εξής: τα μεγαλύτερα ποσοστά αυτών απασχολούνται στις κατασκευές (24,5%), στις λοιπές υπηρεσίες (οικιακές, κλπ., 20,5%), στη γεωργία (17,5%), στο εμπόριο, ξενοδοχεία κλπ. (16%) και στη μεταποίηση (12%). Η εθνικότητα και το φύλο διαφοροποιούνται σημαντικά κατά κλάδο απασχόλησης αλλά και μορφή απασχόλησης. Τα στοιχεία που έχουμε αντλήσει από την EUROSTAT ²⁷ ομαδοποιούν τους μετανάστες σε αυτούς που προέρχονται από άλλη χώρα της Ε.Ε και σε μετανάστες από Τρίτη χώρα. (εκτός Ε.Ε.). Στα επόμενα διαγράμματα παρουσιάζουμε την εξέλιξη της απασχόλησης των μεταναστών στην χώρα την εξεταζόμενη περίοδο 2008-2018.

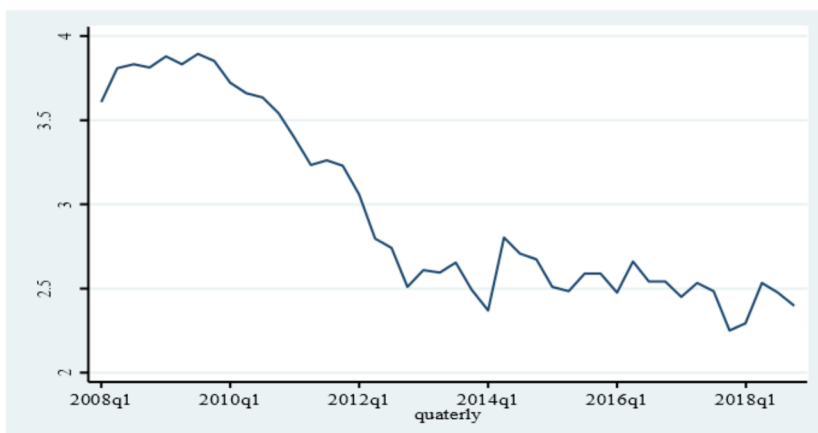
²⁶ Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Απογραφή 2001

²⁷ Πηγή: EUROSTAT, άντληση στοιχείων Απρίλιο 2021 <https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/overview>

3.1.2.1. Απασχόληση μεταναστών εκτός ΕΕ ηλικίας 15-24

Κατά τη έναρξη της οικονομικής κρίσης ο αριθμός των απασχολούμενων μεταναστών ηλικίας 15-24 διαμορφώνεται σε 41 χιλ. εργαζομένους και μειώνεται το 2018 σε 11 χιλ.

Γράφημα 4

3.1.2.2 Απασχόληση μεταναστών εντός ΕΕ και από Τρίτες Χώρες ηλικίας 25-64

Κατά τη έναρξη της οικονομικής κρίσης ο αριθμός των απασχολούμενων μεταναστών ηλικίας 25-64 όπου είναι η κατ' εξοχήν παραγωγική ηλικία διαμορφώνεται σε 359 χιλ. εργαζομένους και μειώνεται το 2018 σε 222 χιλ. Αναλυτικά οι μετανάστες που προέρχονται από Τρίτες χώρες και αποτελούν την μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών, σχεδόν το 85%, ήταν 305 χιλ. και μειώθηκαν το 2018 σε 191. Ενώ οι μετανάστες που προέρχονται από άλλες χώρες της Ε.Ε. από 53 χιλ. που ήταν το 2008 μειώθηκαν στους 31 χιλ. σε μια δεκαετία. Παρόλο την συνεχιζόμενη μείωση των απασχολούμενων μεταναστών το 2013 καταγράφεται μια αλλαγή της κατανομής της απασχόλησής τους και αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι με τις οικονομικές εξελίξεις της κρίσης οι μετανάστες, αν και επιδιώκουν την προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες, βρίσκονται σε κατάσταση μεγάλης αβεβαιότητας και απόγνωσης και προσφέρουν ακόμα μεγαλύτερη ευελιξία και είναι διατεθειμένοι να αλλάξουν είδος απασχόλησης.

Γράφημα 5**Γράφημα 6**

3.2 Οικονομετρική ανάλυση

3.2.1 Έλεγχος δεδομένων

Ο κατάλληλος στατιστικός έλεγχος δεδομένων των δομικών αλλαγών – που όπως φαίνεται από τα διαγράμματα προέκυψαν εξαιτίας της οικονομικής κρίσης- μπορεί να πραγματοποιηθεί με την διαδικασία Phillips–Perron(Phillips and Perron,1988). Ο έλεγχος πραγματοποιήθηκε με την υπόθεση της ύπαρξης σταθερού όρου και τεσσάρων χρονικών υστερήσεων. Τα αποτελέσματα (Πίνακας 1) δείχνουν την ύπαρξη μοναδιαίας ρίζας και για τις έξι μεταβλητές.

Πίνακας 1

Variable	Statistic	Test Statistic	Critical Value		
			1%	5%	10%
agriculture	Z(rho)	-0.847	-	-	-
	Z(t)	-0.4	-4.214	-3.528	-3.197
	MacKinnon approximate p-value for	Z(t) = 0.9869			
manufacturing	Z(rho)	-0.673	-	-	-
	Z(t)	-0.406	-4.214	-3.528	-3.197
	MacKinnon approximate p-value for	Z(t) = 0.9867			
services	Z(rho)	-6.816	-	-	-
	Z(t)	-1.787	-4.214	-3.528	-3.197
	MacKinnon approximate p-value for	Z(t) = 0.7110			
foreign14_25	Z(rho)	-6.816	-	-	-

	Z(t)	-1.787	-4.214	-3.528	-3.197
	MacKinnon approximate p-value for		Z(t) = 0.7110		
foreign25_64	Z(rho)	-13.68	24.804	19.268	16.464
	Z(t)	-3.288	-4.214	-3.528	-3.197
	MacKinnon approximate p-value for		Z(t) = 0.0683		
eu25_64	Z(rho)	-13.022	24.804	19.268	16.464
	Z(t)	-4.019	-4.214	-3.528	-3.197
	MacKinnon approximate p-value for		Z(t) = 0.0083		

Στη συνέχεια εξετάζουμε την πιθανότητα ύπαρξης συνολοκλήρωσης μεταξύ των μεταβλητών που θα χρησιμοποιηθούν σε κάθε υπόδειγμα. Ο έλεγχος δηλαδή θα γίνει μεταξύ καθεμιάς των 3 εξαρτημένων μεταβλητών, δηλαδή του αριθμού των απασχολούμενων σε κάθε τομέα της οικονομίας, και όλων των επεξηγηματικών μεταβλητών, δηλαδή του αριθμού των απασχολούμενων μεταναστών ανά ηλικιακή κλάση ανά περιοχή προέλευσης (εντός και εκτός EU). Στον πίνακα 2 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα των ελέγχων. Διαπιστώνουμε ότι δεν μπορούμε να απορρίψουμε την υπόθεση περί ύπαρξης σχέσης συνολοκλήρωσης.

Πίνακας 2

Augmented	Engle-Granger test	for cointegration	N (1st step) = N (test)	44
Number of	lags = 4			39
Variables	Test Statistic		Critical Value	
		1%	5%	10%
agriculture				
foreign14_25	-3.193	-5.085	-4.363	-4.008
foreign25_64				
eu25_64				
manufacturing				
foreign14_25	-2.017	-5.085	-4.363	-4.008
foreign25_64				
eu25_64				
services				
foreign14_25	-1.639	-5.085	-4.363	-4.008
foreign25_64				
eu25_64				

Συνολικά, βασιζόμενοι στα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι για κάθε ομάδα μεταβλητών από τις τρεις παραπάνω ισχύει ότι όλες οι χρονοσειρές έχουν μοναδιαία ρίζα αλλά ταυτόχρονα ισχύει σχέση συνολοκλήρωσης μεταξύ τους. Επομένως τα τρία υποδείγματα που θα χρησιμοποιήσουμε για τον έλεγχο των υποθέσεων που αναπτύξαμε στις προηγούμενες ενότητες θα είναι τα εξής :

$$agriculture_t = a_{11} + \beta_{11}foreign14_25_t + \beta_{12}foreign25_64_t + \beta_{13}eu25_64_t + u_{1,t}$$

$$manufacturing_t = a_{21} + \beta_{21}foreign14_25_t + \beta_{22}foreign25_64_t + \beta_{23}eu25_64_t + u_{2,t}$$

$$services_t = a_{31} + \beta_{31}foreign14_25_t + \beta_{32}foreign25_64_t + \beta_{33}eu25_64_t + u_{3,t}$$

Δεδομένου ότι το ενδιαφέρον της έρευνας, σε κάθε ένα υπόδειγμα από τα παραπάνω εστιάζεται στις μακροχρόνιες σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών, θα προχωρήσουμε στην εκτίμησή τους χρησιμοποιώντας την μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων (OLS).

Οι συντελεστές a_{i1} , $i=1,2,3$, αντιπροσωπεύουν τους σταθερούς όρους για κάθε υπόδειγμα, οι παράγοντες $u_{it}, i=1,2,3$, τους διαταρακτικούς όρους ενώ τα $\beta_{ij}, i,j=1,2,3$ τους προς εκτίμηση συντελεστές.

Τα αποτελέσματα της εκτίμησης παρουσιάζονται στο πίνακα 3

Πίνακας 3

	agriculture	manufacturing	services
foreign14_25	0.0213 (1.00)	0.427*** (9.52)	0.204*** (8.42)
foreign25_64	0.210* (2.05)	0.187 (1.13)	0.245* (2.52)
eu25_64	-0.038 (-0.65)	-0.484*** (-5.16)	-0.389*** (-6.71)
_cons	5.098*** (16.35)	5.551*** (10.88)	7.069*** (24.02)
N	44	44	44

tstatistics in parentheses

* $p<0.05$, ** $p<0.01$, *** $p<0.001$

Για να υπάρξει βεβαιότητα ότι υπάρχουν πράγματι σχέσεις συνολοκλήρωσης και στα τρία υποδείγματα προχωρήσαμε σε περαιτέρω έλεγχο των καταλοίπων των υποδειγμάτων. Η αναγκαία συνθήκη είναι η στασιμότητα των χρονοσειρών των καταλοίπων. Εφαρμόζοντας εκ νέου τον έλεγχο Phillips–Perron διαπιστώνουμε ότι όλες οι χρονοσειρές των καταλοίπων είναι στάσιμες, οπότε οι εκτιμήσεις των παραμέτρων των υποδειγμάτων είναι συνεπείς.

3.2.2 Αποτελέσματα

Από τις εκτιμήσεις προκύπτει :

- 1) Στο υπόδειγμα του αγροτικού τομέα συντελεστής της μεταβλητής *foreign25_64* βρέθηκε θετικός και στατιστικά σημαντικός ($p < 0.05$) στο υπόδειγμα του αγροτικού τομέα. Οι συντελεστές των μεταβλητών *foreign14_25* και *eu25_64* δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικοί.
- 2) Στο υπόδειγμα του βιομηχανικού τομέα: Ο συντελεστής της μεταβλητής *foreign25_64* βρέθηκε θετικός και στατιστικά σημαντικός ($p < 0.001$). Ο συντελεστής της μεταβλητής *foreign14_25* δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντικός. Ο συντελεστής της *eu25_64* βρέθηκε αρνητικός και στατιστικά σημαντικός.
- 3) Στο υπόδειγμα του τομέα των υπηρεσιών: Ο συντελεστής της μεταβλητής *foreign25_64* βρέθηκε θετικός και στατιστικά σημαντικός ($p < 0.001$) στο υπόδειγμα του βιομηχανικού τομέα όπως επίσης και οι συντελεστές της μεταβλητής *foreign14_25* ($p < 0.05$). Ο συντελεστής της *eu25_64* βρέθηκε αρνητικός και στατιστικά σημαντικός ($p < 0.001$).

3.2.3 Αποτελέσματα Οικονομετρικής Μελέτης

Τα βασικά αποτελέσματα της οικονομετρικής μας ανάλυσης συνοπτικά έχουν ως εξής:

2. Οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες εκτός EU στην ηλικιακή κλάση 14-25 φαίνεται να επηρεάζουν θετικά την απασχόληση στον βιομηχανικό τομέα και στον τομέα των υπηρεσιών. Δεν επηρεάζουν την απασχόληση στον αγροτικό τομέα.

3. Οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες εκτός EU στην ηλικιακή κλάση 25-64 φαίνεται να επηρεάζουν θετικά την απασχόληση στον αγροτικό τομέα και στον τομέα των υπηρεσιών. Δεν επηρεάζουν την απασχόληση στον βιομηχανικό τομέα.
4. Οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες εντός EU στην ηλικιακή κλάση 25-64 φαίνεται να επηρεάζουν αρνητικά την απασχόληση στον βιομηχανικό τομέα και στον τομέα των υπηρεσιών. Δεν επηρεάζουν την απασχόληση στον αγροτικό τομέα.

3.3 Συμπεράσματα

Την εξεταζόμενη περίοδο 2008-2018, η χώρα βρίσκεται στο χαμηλότερο οικονομικό επίπεδο των τελευταίων δεκαετιών, λόγω της πρωτόγνωρης οικονομικής κρίσης που έπληξε σταδιακά το σύνολο των οικονομικών κλάδων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Απογραφής Πληθυσμού-Κατοικιών 2011²⁸ ποσοστό, 39,9%, με ξένη υπηκοότητα, δήλωσε ότι εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα για εργασία. Τα πρωτοφανή για τη χώρα ποσοστά ανεργίας και η μεγάλη μείωση των πραγματικών εισοδημάτων των Ελλήνων εργαζομένων έχουν επισκιάσει τα πάντα. Τα προβλήματα των μεταναστών την ίδια περίοδο είναι πολύ μεγαλύτερα σε σχέση με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες. Με την οικονομετρική μελέτη που προηγήθηκε προσπαθήσαμε να εκτιμήσουμε την απασχόληση των μεταναστών την περίοδο την κρίσης, να δούμε πως αυτή εξελίχθηκε στους Τομείς της Παραγωγής και αν τελικά οι μετανάστες υποκατέστησαν το ελληνικό εργατικό δυναμικό και αν ναι σε ποιους τομείς. Τα δεδομένα τα αντλήσαμε από την EUROSTAT τον Απρίλιο του 2021.

Οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες εκτός EU στην ηλικιακή κλάση 14-25 φαίνεται να επηρεάζουν θετικά την απασχόληση στον βιομηχανικό τομέα και στον τομέα των υπηρεσιών. Φαίνεται λοιπόν από τη μία μεριά ότι αυτή η ηλικιακή ομάδα κατά την περίοδο της κρίσης στράφηκε προς τον βιομηχανικό τομέα και από την άλλη οι βιομηχανίες απασχόλησαν άτομα αυτής της ηλικιακής ομάδας αφού έτσι θα πετύχαιναν την υψηλή παραγωγικότητα αλλά και την συγκράτηση του κόστους παραγωγής με τα φθηνά εργατικά χέρια, χωρίς να υποκαθιστούν

²⁸ Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ – Απογραφή 2011

το ελληνικό εργατικό δυναμικό αλλά να το συμπληρώνουν. Δεν επηρεάζουν την απασχόληση στον αγροτικό τομέα.

Οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες εκτός EU στην ηλικιακή κλάση 25-64 φαίνεται να επηρεάζουν θετικά την απασχόληση στον αγροτικό τομέα και στον τομέα των υπηρεσιών. Φαίνεται λοιπόν ότι στον πρωτογενή τομέα, παρά τη συρρίκνωσή του, εμφανίζονται στενότητες σε εποχιακές αγροτικές εργασίες, καθώς η προσφορά αντίστοιχου εγχώριου εργατικού δυναμικού είναι ανεπαρκής. Η απασχόληση των μεταναστών αποτελεί ένα θεμελιώδη παράγοντα της ελληνικής γεωργίας και ειδικά της ηλικίας 25-64 που αποτελεί την κατά κύριο λόγο παραγωγική ηλικία. Οι μετανάστες λοιπόν συμπλήρωσαν το εργατικό δυναμικό και βοήθησαν την διατήρηση του αγροτικού τομέα ακόμα και την περίοδο την κρίσης. Δεν επηρεάζουν την απασχόληση στον βιομηχανικό τομέα.

Οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες εντός EU στην ηλικιακή κλάση 25-64 φαίνεται να επηρεάζουν αρνητικά την απασχόληση στον βιομηχανικό τομέα και στον τομέα των υπηρεσιών. Φαίνεται λοιπόν ότι αυτή η κατηγορία των μεταναστών μπορεί να υποκαταστήσει το ελληνικό εργατικό δυναμικό καθώς έχουν τις ίδιες μισθολογικές και εργασιακές απαιτήσεις όπως το ελληνικό εργατικό δυναμικό γεγονός που τους καθιστά ανταγωνιστικούς στην αγορά εργασίας. Δεν επηρεάζουν την απασχόληση στον αγροτικό τομέα. Φαίνεται ότι στον αγροτικό τομέα στον οποίο δεν απαιτούνται ειδικά προσόντα δεν επηρεάζουν την απασχόληση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΠΗΓΕΣ

Ελληνόγλωσση

1. *Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2013), Κοινές προσπάθειες υπέρ των νέων της Ευρώπης, Έκκληση για δράση κατά της ανεργίας των νέων.*
2. *Κανελλόπουλος, Κ. και Α. Πετραλιάς, (2010), «η επίδραση της μετανάστευσης στη θέση των Ελλήνων στην αγορά εργασίας»*
3. *INE Ινστιτούτο εργασίας ΓΣΕΕ 'Η Ελληνική Οικονομία και η απασχόληση' Ετήσια Έκθεση 2020*
4. *INE Ινστιτούτο εργασίας ΓΣΕΕ 'Η Ελληνική Οικονομία και η απασχόληση' Ετήσια Έκθεση 2014*
5. *Πρακτικά Ημερίδας Τράπεζας Ελλάδος «Η ελληνική αγορά εργασίας στην κρίση» 27 Νοεμβρίου 2012*
6. *Οικονομικό Δελτίο Τραπέζης της Ελλάδος – Τεύχος 43- ΦΥΓΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ: Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΤΑΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ- Σοφία Λαζαρέτου*
7. *ΕΚΔΔΑ- Διερεύνηση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στις ελληνικές πόλεις – Η περίπτωση της Αθήνας*
8. *Πρακτικά 1^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή συμμετοχή ' Αγορά Εργασίας και Απασχόληση κατά την Περίοδο της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα*
9. *Λώλος, σ. και Ε. Παπαλέτρου, (2010), «Περιφερειακές αποκλίσεις και εμμονή της ανεργίας: εμπειρικές διαπιστώσεις από τις ελληνικές περιφέρειες, 19812008»,*
10. *Παπαλέτρου, Ε. και δ. μπάκας, (2013), «η ελληνική αγορά εργασίας στα χρόνια της κρίσης: ανεργία, απασχόληση και συμμετοχή στην αγορά εργασίας»*
11. *Η. Πετράκου-Ε. Taldidil, «Διαστάσεις της γυναικείας μετανάστευσης στην ΕΕ και στην Ελλάδα» Ατραπός, Αθήνα 2003.*

12. **Γιαννίτσης, τ., (2005), *Η Ελλάδα και το Μέλλον: Πραγματισμός και Ψευδαισθήσεις, Εκδόσεις Πόλις.***
13. **Ζωγραφάκης, Σ., Κόντης, Α., μητράκος, θ., (2009), *τα βήματα των μεταναστών στην ελληνική οικονομία, ΙΜΕ.Πο.***
14. **Ζωγραφάκης, Σ., μητράκος, θ., (2012), «ο κίνδυνος χαμηλού εισοδήματος στα νοικοκυριά μισθωτών και ανέργων κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης», στο Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, τράπεζα της Ελλάδος.**
15. **Κασίμης, Χ., Παπαδόπουλος, Α. γ., (επιμέλεια), (2012), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.***
16. **ΕΛΣΤΑΤ 5/12/2014 : Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011- Στατιστικά Αποτελέσματα για το λόγο εγκατάστασης στην Ελλάδα των μεταναστών από χώρες εξωτερικού(με ελληνική ή ξένη υπηκοότητα)**
17. **EUROACTIV.GR – Έρευνα: Μετανάστευση Ελλήνων στην Βρετανία από το 2010 και μετά 2017-2018**
18. **ICAP Group (2015), Αποτελέσματα της έρευνας για το φαινόμενο του brain drain. “Talentmanagement from drain to gain”, 1ο ετήσιο συνέδριο Human Capital Summit, 4 Ιουνίου.**
19. **ICAP Group (2016), Αποτελέσματα της έρευνας για το φαινόμενο του brain drain. “Youngtalented Greeks working abroad”, 2ο ετήσιο συνέδριο Human Capital Summit, 25 Μαΐου.**
20. **Σ. Λώλον (Πάντειο Πανεπιστήμιο) και της κ. Ε. Παπαπέτρου (Τράπεζα της Ελλάδος και Πανεπιστήμιο Αθηνών)**
21. **Διαρθρωτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης (2010-2014) – Παρατηρητήριο Κρίσης- Τράπεζα της Ελλάδος**

22. *Ο Πληθυσμός της Ελλάδας στον Ορίζοντα του 2050, Υφιστάμενες προβολές και Εξέλιξη του Πληθυσμού της Ελλάδας και των Βασικών δημογραφικών συνιστωσών, Πρώτη Έκθεση, Εργαστήριο δημογραφικών και κοινωνικών αναλύσεων (ΕΚΔΑ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Μάρτιος 2016*
23. *INE- ΓΣΕΕ- Μελέτες /28- Οικονομική κρίση και παραγωγική διάρθρωση στην Ελλάδα- Γεώργιος Αργεΐτης & Μαρία Νικολαΐδη- Φεβρουάριος 2014*
24. *INE- ΓΣΕΕ- Μελέτες /36- Οικονομική κρίση ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της Ελληνικής οικονομίας- Ευστρατόγλου Αγγελος- Οκτώβριος 2015*
25. *Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού- Εργασία και απασχόληση στην Ελλάδα- Ετήσια Έκθεση 2017*
26. *Γιώργος Ιωαννίδης- Η κρυφή ανεργία στην Ελλάδα - Hidden Unemployment in Greece, 2013*
27. *Αλαμπριανίδης Λόης- Επενδύοντας στη Φυγή- Η διαρροή Επιστημόνων από την Ελλάδα την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης- 2011*
28. *Αθανασία Χάλαρη Senior Visiting Fellow, Hellenic Observatory, LSE - Ειρήνη Κουτάντου- PhD Candidate, Psychosocial Studies, University of Essex - Παράγοντες φυγής και επιστροφής στην πατρίδα: το παράδειγμα των Ελλήνων Brain Drainers που ζουν στο Ηνωμένο Βασίλειο*
29. *Παρασκευή Δουδούμη- Η Βαθιά Οικονομική Κρίση που πλήττει την Ελλάδα την τελευταία 5 ετία- Δουδούμη, 2014).*
30. *Μελέτη INE- Ευστρατόγλου- Κύρου- Μαρσέλλου- Απασχόληση και Επαγγέλματα στην Ελλάδα στις απαρχές του 21^{ου} αιώνα- 2011*
31. *Κασίμης – Παπαδόπουλος 2003- Οι μετανάστες στον Αγροτικό τομέα 43 (2), 167 184.*

32. **Κασίμης – Παπαδόπουλος 2005.** Ο πολυλειτουργικός ρόλος των μεταναστών στην ελληνική ύπαιθρο: επιπτώσεις στην αγροτική οικονομία και κοινωνία. 31 (1), 99–127.

Ξενόγλωσση

1. **Anderson, B., 2010.** *Migration, immigration controls and the fashioning of precarious*
2. **Anna Triandafyllidou and Ruby Gropas-** *IMMIGRATION TO GREECE: THE CASE OF POLES* Hellenic Foundation for European and Foreign Policy – ELIAMEP-July 2006 Report.
3. **Apostolos G. Papadopoulos*, Loukia-Maria Fratsea, George Mavrommatis-** *Governing migrant labour in an intensive agricultural area in Greece: Precarity, political mobilization and migrant agency in the fields of Manolada-* 2018.
4. **Christopher J. Erceg, Dale W. Henderson, Andrew T. Levi -** *Optimal monetary policy with staggered wage and price contracts-* 1999
5. **DIONYSIOS GOUVIAS and ELEFTHERIOS MICHAIL -** *Female Unemployment in Greece, in times of crisis - The case of Rhodes and the subsidised placement schemes for unemployed women*
6. **Livanos Ilias,** *Institute for Employment Research, The wage – local unemployment relationship in a highly regulated labour market: Greece 2008*
7. *Employment Policy Department- Working Paper No.198-* **INTERNATIONAL LABOUR OFFICE 2015**
8. **Eugenia A. Panitsidou, Maria Vastaki, Efthymios Valkanos-** *Vocational education and training of unemployed women in Greece: An initial approach-* University of Macedonia, Department of Educational and Social Policy, Greece bKapodestrian University of Athens, Pedagogical Department of Primary Education, Greece -2012
9. **Georgia Petraki** *Assistant Professor Greek crisis and the quality of jobs in IT sector -*
10. **Hyz A. and Karamanis K.** *“The situation of disadvantaged groups on the labour market in Greece: Gap Analysis”, Global Business and Economics Review, Vol. 21(5):624-645, 2019 (pub. InderScience Publishers, ISSN online 1745-1329, ISSN print 1097-4954)*

11. **Ioannis Cholezas** - *Education and unemployment prospects across regions in Greece* -KEPE, Greek Economic Outlook, issue 28, October 2015
12. **Ioannis Cholezas and Nikolaos C. Kanellopoulos** -*Decomposing Gender Unemployment Differentials in Greece* -February 2016
13. **Daouli J. J., M. Demoussis, N. Giannakopoulos** - *Child Care Costs and Employment Decisions of Greek Women*- 2006
14. **Kalleberg, A.L., 2009.** *Precarious work, insecure workers: employment relations in*
15. **Karamanis K., Triarchi E. and Pappa P.,** “Market Liberalization in a Small Open Economy and Its Impact on Employment Characteristics”, *Strategic Change*, Vol. 25(4): 361-369, 2016 (Online ISSN: 1099-1697, <https://doi.org/10.1002/jsc.2068>)
16. **Karamanis, K. and Gogos, C.,** “The impact of flexible working at firm level. Evidence from Greek labor market”, *Journal of International Studies*, Vol. 13(2): 9-24, 2020 (ISSN: 2306-3483 (Online), 2071-8330 (Print), doi:10.14254/2071-8330.2020/13-2/1
17. **Karamanis, K., Beneki, Ch. and Ioakimidis, M.** “Greek Labour Market: The Evaluation of Minimum Wage and Unemployment during the Period 2000-2017”, *Journal of International Studies*, Vol. 11(4): 93-105, 2018 (ISSN: 2306-3483 (Online), 2071-8330 (Print), doi:10.14254/2071-330.2018/11-4/7)
18. **Karamanis K. and Hyz A.** “Flexible working and unemployment in Greece: an analysis and review of the evidence”, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Vol. 4(10):533-542, 2014 (ISSN: 2222-6990)
19. **Karamanis K. and Naxakis C.** “Minimum Wage and Unemployment in Greek Labour Market: A Descriptive Analysis”, *International Journal of Human Resource Studies*, Vol. 4(4):36-47, 2014 (ISSN 2162-3058)
20. **Kollintzas et al., 2012-** *An Explanation of the Greek Crisis: "The Insiders - Outsiders Society* Featherstone, 2011
21. **Lisa Zanotti** - *GREECE IN THE ECONOMIC GLOBAL CRISIS*
22. **Lois Labrianidis and Manolis Pratsinakis** -*Greece's new Emigration at times of Crisis* - GreeSE Paper No.99 -Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe-May 2016

23. **Marcos Costa Lima** - *What does the Greek Crisis Mean? Consequences of the 2008 Sub-Prime Crisis*-, *Revista Conjuntura Austral* | ISSN: 2178-8839 | Vol. 1, n.º.2| Out.Nov2010)
24. **Michael Mitsopoulos and Theodore Pelagidis**- *Economic and Social Turbulence in Greece: the Product Markets are a No-Brainer, the Labour Market is Not*. DOI: 10.1007/s10272-009-0302-2)
25. **OECD.-** Authors Romain Bouisⁱ and Romain Duvalⁱ 18 Jan 2011.
26. **OECD-GREECE POLICY BRIEF-MINIGRATION- ADDRESSING MIGRATION CHALLENGES BEYOND THE CURRENT HUMANITARIAN CRISIS MARCH 2016**
Panteion University, Greece
27. **Pavlos Stamatiou and Nikolaos Dritsakis**- June, 2014- *The Impact of Foreign Direct Investment on the Unemployment Rate and Economic Growth in Greece: A Time Series Analysis*
28. **Stelios Gialis** - *11 Recession and atypical employment A focus on contemporary Greek metropolitan regions*- 2014
29. **Stelios Gialis and Lila Leontidou** and *Spanish regions during the crisis - Antinomies of flexibilization and atypical employment in Mediterranean Europe: Greek, Italian*
European Urban and Regional Studies published online 10 August 2014
30. **Stella Zambarloukou**- *UNIONS AND LABOR MARKET ORGANIZATION IN GREECE* *University of Crete,Department of Sociology, Crete 2011
31. **Thanos Maroukis** -*Economic crisis and migrants' employment: a view from Greece in comparative perspective - Version of record first published: 26 Mar 2013*
transition. *Am. Socio. Rev.* 74
32. **Tryphon Kollintzas, Dimitris Papageorgiou, Vangelis Vassilatos** - *An Explanation of the Greek Crisis: "The Insiders - Outsiders Society"* 2012
33. **Wilfred I. Ukpere** -*A Relationship between current globalisation,unemployment, inequality and poverty*-2009
workers. *Work. Employ. Soc.* 24
34. **World of Work Report 2012**- *Employment, job quality and social implications of the global crisis,*

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

- WWW.BANKOFGREECE.GR
- <http://library.bankofgreece.gr>
- WWW.EUROACTIV.GR
- WWW.STATISTICS.GR
- <https://ec.europa.eu>
- WWW.NAFTEMPORIKI.GR
- <https://frontex.europa.eu/>

